

J. de Rijk

No. 2.137

YERSEKE MOER

Sociaal-economische verkenning
van een ruilverkavelingsgebied in Zeeland

Maart 1980

SIGN: L26-2.137
EX. NO: C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

116067

OVERZICHT VAN VERWANTE PUBLIKATIES

No. 2.114	De landbouw op IJsselmonde-West H.R. Oosterveld; juli 1978	f 17,50
No. 2.116	Eilandspolder Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Noord-Holland J. de Rijk; juli 1978	f 12,50
No. 2.117	De landbouw in het Zuidelijk Wester- kwartier van Groningen B.M. Kamphuis; augustus 1978	f 20,--
No. 2.119	Melderslo Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten noordwesten van Venlo Th.L. van Berkel; augustus 1978	f 15,--
No. 2.121	De Marshoek, Hoonhorst-Wijthmen, Salland-West Sociaal-economische verkenning van drie gebieden in Overijssel J. de Rijk; december 1978	f 16,50
No. 2.122	Schalkwijk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Utrecht J. de Rijk; maart 1979	f 13,75
No. 2.126	De land- en tuinbouw in Midden-Delfland J. de Rijk; mei 1979	f 11,--
No. 2.128	Land van Thorn Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Midden-Limburg Th.L. van Berkel; juni 1979	f 16,50
No. 2.130	Alphen en Riel Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Tilburg Th.L. van Berkel; augustus 1979	f 13,75
No. 2.134	Over-Betuwe-oost Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; oktober 1979	f 16,50

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING EN SLOTOPMERKINGEN	7
1. ALGEMENE ORIENTATIE TEN AANZIEN VAN HET GEBIED	13
1.1 De ligging van het gebied	13
1.2 Sociaal-economische aspecten	13
1.3 Planologische aspecten	14
2. AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	19
2.1 De bedrijven	19
2.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte	21
2.3 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfs- hoofden en opvolgingssituatie	24
2.4 Rechtsvorm van het grondgebruik	27
2.5 Produktieomstandigheden	29
3. BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	34
3.1 Grondgebruik, produktie en bedrijfstypen	34
3.2 De akkerbouw	36
3.3 De fruitteelt en de overige tuinbouw	38
3.4 De rundveehouderij	40
3.5 De intensieve veehouderij	43
3.6 De bedrijfsomvang en de produktieomvang per arbeidskracht	44
4. VERWACHTINGEN TEN AANZIEN VAN DE TOEKOMSTIGE STRUCTUUR VAN DE LANDBOUW	48
4.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven	48
4.2 Bedrijfsoppervlaktestructuur	51
4.3 Ontwikkeling van de produktieomvang	52
4.4 Bedrijfsstructuur	57
BIJLAGEN	58
LITERATUUR	60

Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. Deze verkenningen worden verricht in opdracht van de Landinrichtingsdienst. Voor het desbetreffende gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Hiermee verkrijgt men reeds in een vroeg stadium van voorbereiding van de ruilverkaveling inzicht in de aanwezige en de te verwachten problematiek in de landbouw, hetgeen nodig is bij het opstellen van de landbouwstructuurnota, die immers aangeeft welke verbeteringen uit landbouwkundig oogpunt gewenst zijn.

Het onderzoek ten behoeve van de ruilverkaveling Yerseke Moer is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek. De analyse en rapportering zijn verzorgd door J. de Rijk.

Den Haag, maart 1980.

De Directeur,

(A. Maris)

Samenvatting en slotopmerkingen

- Inleiding

Na een globale oriëntatie over de positie van het gebied en de plannen ten aanzien van de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling, wordt in deze sociaal-economische verkenning van "Yerseke Moer" ingegaan op de land- en tuinbouw in dit ruilverkavelingsgebied en de ontwikkelingen die zich hierin in de laatste drie jaren hebben afgetekend. Vervolgens wordt geschetst hoe de land- en tuinbouw hier zich in de naaste toekomst naar verwachting zal ontwikkelen.

- Algemene oriëntatie

Het gebied Yerseke Moer ligt tussen de dorpen Yerseke en Hansweert aan de oostzijde van het kanaal door Zuid-Beveland. Het is een grotendeels open landbouwgebied, met in het midden hoofdzakelijk weiland en in de randen overwegend bouwland en fruitteelt. De oppervlakte van het gebied bedraagt 1300 à 1350 ha. Bebouwing ontbreekt nagenoeg, het gebied wordt dan ook overwegend vanuit de randen van het blok of van verderaf gebruikt.

In 1977 werd voor dit gebied ruilverkaveling aangevraagd. Redenen hiervoor waren: gebreken in de verkavelingssituatie, de waterbeheersing en de ontsluiting (met name in het buiten het centrale graslandgebied gelegen gedeelte van het blok). De verbreding van het kanaal zal bovendien + 100 ha cultuurgrond van het ruilverkavelingsgebied vergen.

Het centrale graslandgebied heeft een belangrijke functie voor weide- en watervogels en herbergt bovendien vele typen zout- en overgangsvegetaties. Door de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening is dan ook voorgesteld een oppervlakte van 500 ha bij voorrang in aanmerking te doen komen voor de toepassing van de Relatienota (waarin het regeringsbeleid wordt uiteengezet inzake de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud). Gedeputeerde Staten hebben ingestemd met de globale aanwijzing van circa 400 ha als gebied met landschappelijke waarde. In het kader van de voorbereiding van de ruilverkaveling dient nog een besluit te worden genomen terzake van de begrenzing en de status (beheersgebied of reservaat) van dit gebied.

- Aantal bedrijven en arbeidskrachten

Doordat het gebied zo klein is en door de typische verkavelingssituatie, is een groot gedeelte van het blok in gebruik bij

bedrijven die buiten het gebied liggen. Van de 114 hoofdberoepsbedrijven in 1978 met grond in het blok, waren er 7 met voornamelijk grond in het relatiënotagebied, 48 met voornamelijk grond in de rest van het blok, en 59 met voornamelijk grond elders. De hoofdberoepsbedrijven met hun grond hoofdzakelijk in het blok exploiteren + 760 ha, de hoofdberoepsbedrijven die er hoofdzakelijk buiten liggen + 270 ha in het blok. Daarnaast heeft een relatief aanzienlijk aantal nevenbedrijven grond in het blok.

Het aantal bedrijven met voornamelijk grond in het blok is in de periode 1975-1978 slechts met drie verminderd, het aantal bedrijven met voornamelijk grond elders nam nog trager af. Voor de komende tien jaren wordt verwacht dat de vermindering van het aantal bedrijven iets sneller zal verlopen dan in het jongste verleden. Weliswaar zal beroepsverandering waarschijnlijk iets minder voorkomen, maar daartegenover staat dat het opvolgingspercentage zal dalen, terwijl ook, door de verbreding van het kanaal, het aantal bedrijven nog verder zal verminderen. Het aantal hoofdberoepsbedrijven met voornamelijk grond in het blok, nu 55, zal naar verwachting over tien jaar 45 bedragen bij een totaalaantal van 95 hoofdberoepsbedrijven met grond in het blok (in 1978 114 bedrijven).

De meeste bedrijven zijn eenmansbedrijven; namelijk 86% van de bedrijven met voornamelijk grond in het relatiënotagebied, 67% van de bedrijven met voornamelijk grond elders in het blok, en 58% van de bedrijven met de meeste grond elders. Het reeds geringe aantal vreemde arbeidskrachten zal in de komende jaren verder afnemen. Mede gezien het kleine aantal bedrijven met vreemde arbeidskrachten, is een prognose van de arbeidsbezetting over tien jaar dan ook niet opportuun.

- Cultuurgrond en produktieomstandigheden

Alle bedrijven met voornamelijk grond in het blok, hadden in 1978 te zamen 1019 ha cultuurgrond (gemeten maat) in gebruik; dat was evenveel als in 1975. Niets wijst erop dat de elders wonenden en/of de grondgebruikers met een minderheidsbelang in het blok, hun grond hier zullen loslaten. Afgezien van zaaiklaar huren en verhuren voor één teeltseizoen, is de grondmobiliteit hier niet groot. Dit wordt mede veroorzaakt door de geringe vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven en doordat vrij veel bedrijfshoofden na hun 65ste jaar door blijven boeren. 1) Voor de komende jaren wordt, afgezien van de extra vermindering van het aantal bedrijven en cultuurgrond voor de verbreding van het kanaal, nauwelijks een snellere vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven verwacht dan over 1975-1978. Uit dien hoofde is

1) De beëindigingsleeftijd over de laatste jaren was gemiddeld 67 à 68 jaar.

dus geen toename van het nevenberoepsgrondgebruik, en in het algemeen geen grotere grondmobiliteit, te verwachten.

De cultuurgrond van de bedrijven met grond in het blok bestaat voor 61% uit bouwland. Het centrale gedeelte van het blok bestaat evenwel hoofdzakelijk uit grasland. Hierdoor bestaan de bedrijven die voornamelijk in het relatienotagebied liggen voor 62% uit grasland, terwijl de overige bedrijven met voornamelijk grond in het blok maar voor 25% uit grasland bestaan en de bedrijven met voornamelijk grond elders maar voor 21%. In de periode 1975-1978 is het bouwlandareaal iets toegenomen ten koste van het grasland. Hoewel in het algemeen de voorkeur uitgaat naar akkerbouw, ligt toch grond in gras als gevolg van de bodemgesteldheid. De centraal in het blok gelegen poelgronden (klei op "zout" veen) hebben namelijk zeer beperkte landbouwkundige mogelijkheden. Ook voor grasland zijn ze matig geschikt. Het randgedeelte daarentegen bestaan uit kalkrijke gronden en is zowel geschikt voor akkerbouw als voor fruitteelt.

Ruilverkaveling werd onder andere aangevraagd wegens de minder gunstige verkavelingssituatie, waterbeheersing en ontsluiting. Zowel wat betreft het gemiddelde aantal kavels als de gemiddelde kavelgrootte, is de situatie in de Yerseke Moer veel ongunstiger dan in de rest van Zeeland.

Terwijl voor akkerbouw en fruitteelt percelen van voldoende omvang en van regelmatige vorm een eerste vereiste zijn voor een goede verkaveling, is een grote huiskavel noodzakelijk voor de moderne melkveehouderij. Praktisch geen enkel bedrijf met melkvee voldoet echter aan deze eis. De akkerbouwbedrijven en de rundveebedrijven bestaan gemiddeld uit 11 à 12 kavels. Dit stelt uiteraard hoge eisen aan de ontsluiting, waaraan niet wordt voldaan. Voorts is het polderpeil veelal te hoog voor de landbouw en schiet de afwatering te kort, waardoor aanzienlijke opbrengstverliezen optreden.

- Rechtsvorm van het grondgebruik

Het aantal bedrijven met zowel eigen grond als gepacht land, is sterk in de meerderheid. Van de grondgebonden landbouwbedrijven (akkerbouw-, rundvee- en gemengde bedrijven) heeft zelfs driekwart zowel grond in eigendom, als gepachte grond. Het grootste deel van de cultuurgrond is evenwel gepacht. Huur van zaaiklaar land voor één teeltjaar komt veel voor, vooral voor de teelt van snijmais.

- Grondgebruik, produktietakken en bedrijfsstructuur

Er zijn weinig gespecialiseerde bedrijven. De grote meerderheid van de bedrijven heeft een tweede bedrijfstak. De bedrijven zijn - op basis van de grootste bedrijfstak - in zes typen te on-

derscheiden. De akkerbouwbedrijven en de fruitbedrijven vormen de grootste groepen, vervolgens de gemengde bedrijven en de rundveebedrijven, en als kleinste groep de overige tuinbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven. Onder de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, zijn uiteraard relatief vele rundveebedrijven.

De rundveehouderij en de intensieve veehouderij zijn van meer betekenis dan elders op Zuid-Beveland. De rundveehouderij vertoonde in de periode 1975-1978 evenwel een lichte teruggang, terwijl de tuinbouw gelijk bleef en de akkerbouw en de intensieve veehouderij iets toenamen.

84% van de bedrijven heeft bouwland; de helft heeft minder dan 10 ha bouwland, terwijl er ook enkele bedrijven zijn met meer dan 40 ha. De intensiteit van de akkerbouw is in het algemeen iets hoger dan elders op Zuid-Beveland. De bedrijven met de kleinere oppervlakte hebben - tegen de verwachting in - in het algemeen geen intensiever bouwplan. Op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok wordt relatief meer snijmais geteeld dan op de bedrijven met voornamelijk grond elders. In de korte periode waarover gegevens bekend zijn, konden geen bepaalde ontwikkelingen in het bouwplan worden onderkend.

Naast enkele bedrijven met een grote oppervlakte, zijn er vele bedrijven met slechts enkele hectaren fruitaanplant. In de laatste drie jaren is de totale oppervlakte hardfruit gelijk gebleven. De overige tuinbouw is van weinig belang: er is wat kleinfruitteelt, groenteteelt in de opengrond, gladiolenteelt, boomteelt, glastuinbouw en champignonenteelt.

De gemiddelde melkveedichtheid is, ook vergeleken met het gemiddelde voor geheel Zeeland, laag. Door veel mestvee en jongvee, is de totale veedichtheid weliswaar aanzienlijk hoger, maar niettemin lager dan elders op Zuid-Beveland. Maar ook bij een hogere melkveedichtheid (bijvoorbeeld gelijk aan het landelijke niveau) zouden vele bedrijven toch te weinig grasland hebben voor een moderne melkveehouderij. Een meerderheid van de melkveehouders heeft minder dan 20 koeien, terwijl één man met gebruikmaking van moderne technieken (doorlopmelkstal, ligboxenstal, e.d.) onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden 50 melkkoeien kan verzorgen. Terwijl 71 bedrijven met grond in het blok grasland hebben, wordt dan ook op minder dan de helft van deze bedrijven melkvee gehouden. Wel wordt hier veel mestvee gehouden. De omvang van de mestveehouderij is in de laatste jaren evenwel verminderd, evenals het aantal bedrijven waarop wordt gemest. Op een meerderheid van de (overwegend) akkerbouwbedrijven en op de helft van de gemengde bedrijven wordt nog rundvee gemest. De rundveemesterij komt, in tegenstelling tot de melkveehouderij, hoofdzakelijk voor op de grotere bedrijven.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij is in de laatste drie jaar aanzienlijk verminderd. Het aantal bedrijven met kleinere veestapels nam relatief sterk af. De veestapels per bedrijf zijn daardoor ongeveer verdubbeld. Niettemin zijn de vee-

stapels in de intensieve veehouderij over het algemeen nog klein en zijn er slechts enkele bedrijven - voornamelijk in de pluimveehouderij - met veestapels die technisch-economisch rationeel worden geëxploiteerd.

In de komende tien jaren zal, in het bijzonder op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok, het areaal grasland verder verminderen. Gezien het geringe aantal koeien dat gehouden wordt, zal ook het aantal melkveehouders verder afnemen. Door enige uitbreiding van de snijmaisteelt kan de totale veedichtheid wel gelijk blijven of zelfs iets toenemen. Dit zal overigens sterk afhangen van de rentabiliteit van de mestveehouderij.

De ontwikkelingen in de akkerbouw zijn uiteraard sterk afhankelijk van de prijsverhoudingen en van de vruchtwisselingseisen. Hoewel de intensiteit van de akkerbouw, vergeleken met Zeeland in zijn geheel, nog steeds hoog is, is deze in de laatste drie jaren toch enigszins teruggelopen. In de komende jaren zal het niveau naar verwachting ongeveer gelijk blijven.

Het fruitareaal zal waarschijnlijk iets verminderen, gezien de ongunstige rentabiliteitsverwachtingen. In de glastuinbouw (te zamen 1 ha) wordt weliswaar geen inkrimping voorzien, maar ook geen groei. Daarentegen zullen de intensieve groenteteelt in de opengrond en de champignonteelt wel enige uitbreiding te zien geven.

Nu de marges in de rentabiliteit van de intensieve veehouderij krapper zijn geworden, zal het aantal bedrijven met deze produktietak vermoedelijk niet meer toenemen. Verwacht wordt dat de groei van de intensieve veehouderij zal afnemen.

- Bedrijfsomvang

De bedrijfsomvang is in het algemeen niet ongunstig. Bijna twee derde van de 114 bedrijven met grond in het blok heeft een omvang die voldoende is (minstens 120 sbe) voor een modern bedrijf om produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht. Van de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, van de gemengde bedrijven en van de zogenaamde overige tuinbouwbedrijven is dit echter slechts de helft. Van de bedrijven met voornamelijk grond elders, heeft een veel hoger percentage een voldoende bedrijfsomvang. Overigens is het gemiddelde aantal sbe van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok gelijk aan dat voor geheel Zuid-Beveland.

Naar verwachting zal in de komende tien jaar de totale produktieomvang van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok op hetzelfde niveau blijven (over 1975-1978 nog een groei van 1% per jaar). Door de te verwachten iets snellere daling van het aantal bedrijven zal de jaarlijkse toename van de bedrijfsomvang dan 1,9% bedragen (1975-1978 2,7%). Een belangrijk percentage bedrijven zal over tien jaar te klein zijn om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één man.

SLOTOPMERKINGEN

De landbouw in de "Yerseke Moer" zal in sterke mate worden beïnvloed door de verbreding van het kanaal door Zuid-Beveland (in het westen van het gebied) en door de aanwijzing tot relatienotagebied van het centraal in het blok gelegen graslandgebied. De kanaalverbreding zal ± 100 ha cultuurgrond in het blok aan de landbouw onttrekken, het relatienotagebied zal een oppervlakte hebben van omstreeks 400 ha. Bovendien verkeren reeds nu vele bedrijven in een zwakke positie; bijna 40% van de bedrijven met de grond hoofdzakelijk in het blok heeft een te kleine omvang, vooral als gevolg van een te geringe bedrijfsoppervlakte. Ook de voor landbouw minder gunstige bodemgesteldheid, de slechte verkaveling en ontsluiting, belemmeren een goede bedrijfsontwikkeling. In het centrale gedeelte is vooral de ongunstige bodemgesteldheid de oorzaak van de beperkte landbouwkundige exploitatiemogelijkheden.

In het randgedeelte is er méér bouwland en aanmerkelijk minder grasland dan in het centrale gedeelte. De bodemgesteldheid is er ook veel beter. De landbouw zou zich hier goed kunnen ontwikkelen, als verkaveling, ontsluiting en ontwatering geen ernstige belemmeringen zouden vormen. Cultuurtechnisch valt hier dan ook veel te verbeteren. Een ruilverkaveling zou vooral de mogelijkheden voor de akkerbouwbedrijven aanzienlijk vergroten. De kleinere akkerbouwbedrijven zouden in dat geval vollegrondsgroenteteelten in het bouwplan kunnen opnemen, waardoor hun productieomvang aanzienlijk zou worden vergroot en diensgevolge ook het inkomen. Thans hebben namelijk vele kleinere akkerbouwbedrijven een bouwplan dat nagenoeg gelijk is aan dat van de grotere bedrijven. Ook voor de rundveehouderijbedrijven zal een verbetering van de verkaveling, de ontwikkelingsmogelijkheden vergroten. Aangezien voor deze bedrijven een grote huiskavel onontbeerlijk is, zullen bedrijven moeten worden verplaatst.

1. Algemene orientatie ten aanzien van het gebied

1.1 De ligging van het gebied

Het ruilverkavelingsgebied "Yerseke Moer" (1300 à 1350 ha) ligt voornamelijk in de gemeente Reimerswaal en voor een klein gedeelte in de gemeente Kapelle. Het wordt aan de westzijde begrensd door het kanaal door Zuid-Beveland, in het noorden en oosten door de Oosterschelde en de bebouwing - en toekomstige bebouwing - van Yerseke, in het oosten en zuiden door de Molendijk en de Zanddijk. Voor de exacte begrenzing wordt verwezen naar de kaart.

Het gebied is te kenschetsen als een open, agrarisch landschap. Het middengebied is hoofdzakelijk weiland, waar bebouwing nagenoeg ontbreekt en dat voornamelijk vanuit de randen van het blok of van verderaf, wordt gebruikt. In de randgebieden overweegt het bouwland en de fruitteelt.

Het blok ligt tussen reeds verkaveld gebied (de ruilverkaveling Kruiningen) en gebied waar ruilverkaveling in uitvoering is (Kapelle-Wemeldinge). In 1977 werd voor de "Yerseke Moer" ruilverkaveling aangevraagd. De redenen hiervoor waren in hoofdzaak de slechte cultuurtechnische omstandigheden.

1.2 Sociaal-economische aspecten

Het gebied ligt tegen de dorpen Yerseke en Wemeldinge aan. Tot 1970 waren dit zelfstandige gemeenten. Sindsdien behoort Yerseke (5000 à 6000 inwoners) tot de gemeente Reimerswaal (met 18000 à 19000 inwoners) en Wemeldinge (+ 2500 inwoners) tot de gemeente Kapelle (met + 9000 inwoners).

De kern Yerseke vervult voor het gebied de functie van lokaal verzorgingscentrum, evenals Wemeldinge en Kruiningen (dat wat verder buiten het gebied ligt).

Het aandeel van de landbouw in de totale werkgelegenheid is in de regio Noord- en Zuid-Beveland afgenomen tot + 10%. De laatste jaren is de afvloeiing uit de landbouw overigens trager gegaan dan voorheen. Dit viel samen met een lichte stijging van de werkloosheid onder de mannelijke beroepsbevolking. Hoewel dus ook in Zeeland de invloed van de conjunctuur duidelijk merkbaar is, is de ontwikkeling er toch gunstiger dan gemiddeld in Nederland. In de jaren 1970 tot en met 1973 was namelijk de gemiddelde geregistreerde arbeidsreserve (uitgedrukt in een percentage van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking) er hoger, in 1974 ongeveer gelijk en in de laatste jaren aanmerkelijk lager dan landelijk 1).

1) Bron: "Arbeidsmarktbeschrijving" voor de provincie Zeeland (jaarlijkse uitgave).

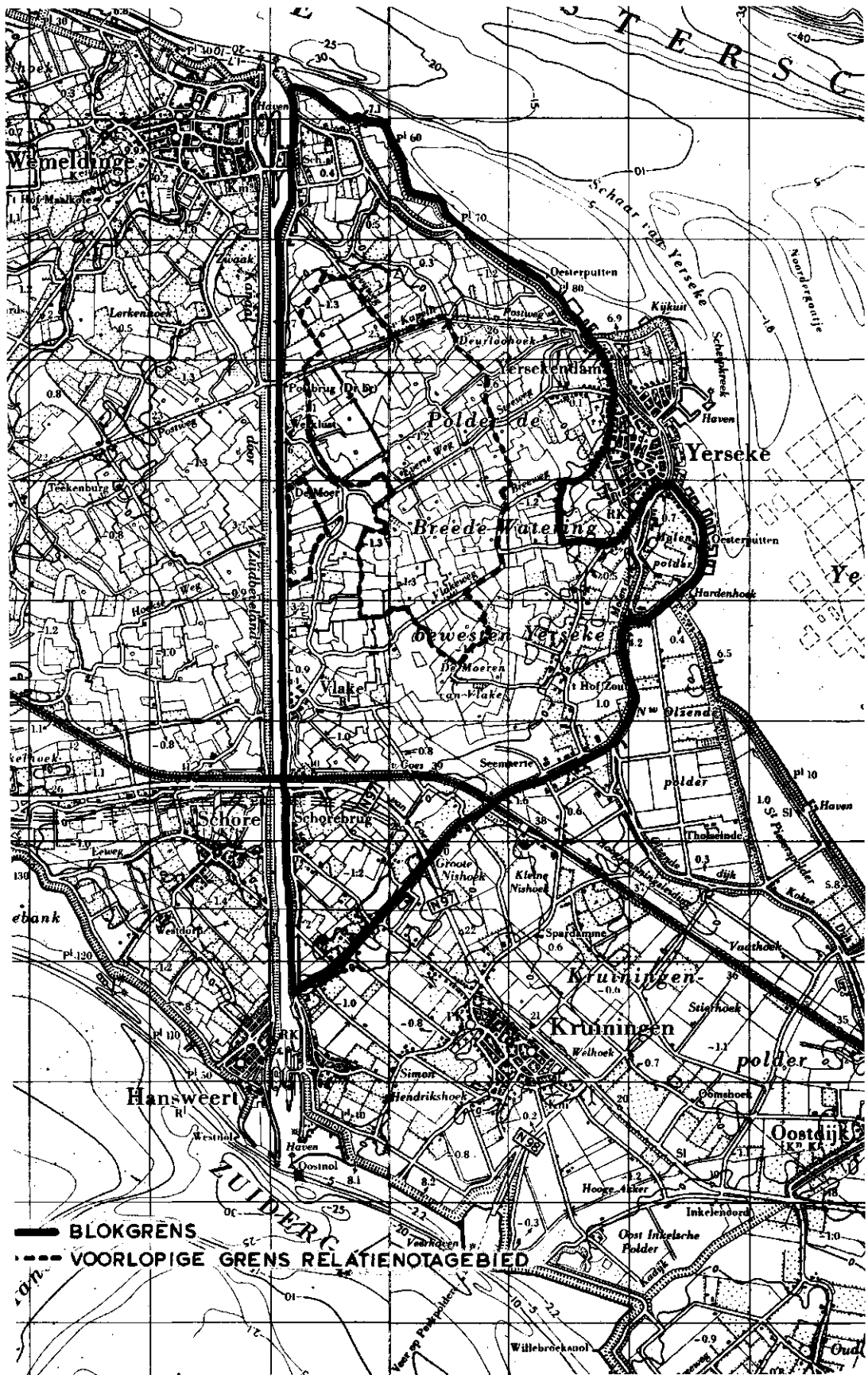
Buiten de landbouw speelt de visserij en aanverwante industrie een belangrijke rol in Yerseke. De oesterteelt is hier geheel geconcentreerd, mosselteelt komt ook in enkele andere Zeeuwse plaatsen voor. Velen hebben daarbij nog enige binding met de landbouw door het gebruik van wat grond in het blok. In de oester- en mosselteelt wordt verwacht dat de huidige personeelsbezetting voorlopig zal kunnen worden gehandhaafd. Het is evenwel niet uitgesloten dat de uitvoering van de Oosterscheldewerken in de toekomst een negatieve invloed zal hebben op de mossel- en oestercultures en dus ook op de werkgelegenheid in deze en aanverwante takken.

1.3 Planologische aspecten

1.3.1 Plannen op nationaal niveau

Op oostelijk Walcheren en westelijk Zuid-Beveland hebben industriële en stedelijke uitbreidingen het oude beeld van Zeeland ingrijpend veranderd. De werkgelegenheidsproblemen van Zeeland zijn hierdoor aanmerkelijk verminderd. Doordat Zeeland een betrekkelijk klein bevolkingsdraagvlak heeft, zijn mogelijkheden tot verdere versterking van de economische structuur en van het verzorgingsniveau slechts in beperkte mate aanwezig. Een te sterke groei van de bevolking zou Zeeland echter weer voor andere problemen plaatsen. In de kleine schaal van met name Midden-Zeeland vallen grootscheepse ontwikkelingen moeilijk in te passen. Volgens de Verstedelijkingsnota (onderdeel van de Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening, uit 1977, waaraan ook het voorgaande is ontleend) is het landelijk beleid er dan ook op gericht het Midden-Deltagebied open te houden, zowel omwille van de ecologische waarden en de recreatiemogelijkheden in dit gebied als omwille van zijn geleidingsfunctie: het behoud van afwisseling tussen verstedelijkte gebieden.

Gezien het perspectief van de zeehavenindustrie voor de economische ontwikkeling van ons land en de beperkte ruimtelijke mogelijkheden die het Rijnmondgebied voor uitbreiding hiervan heeft, ligt het in de rede dat in Zeeland de aanwezigheid van diep vaarwater verder wordt benut. Daarbij valt te denken aan afronding van het Sloegebied en aan een voortgezette ontwikkeling van de kanaalzone in Zeeuws-Vlaanderen. Een hieruit voortkomende groei van de bevolking in een matiger tempo dan in de jaren zestig heeft plaatsgevonden, zal kunnen worden aanvaard. Sinds circa 1970 neemt de bevolking van Zeeland door verhuizing uit andere delen van het land namelijk toe met circa $\frac{1}{2}\%$ per jaar. Deze toeneming, evengroot als de natuurlijke aanwas, lijkt ook voor de jaren tachtig aanvaardbaar. Om bestaande voorzieningen zoveel mogelijk te benutten, de groei van de mobiliteit te beperken en het landschap te sparen, is het - nog steeds volgens deze nota - van belang om bij de verdere verstedelijking uit te gaan van bundeling van de groei in en nabij de voornaamste stedelijke centra Middelburg, Vlissingen en

Goes (en in Zeeuws-Vlaanderen Terneuzen alsmede Hulst en Oostburg).

In de Nota landelijke gebieden 1) (eveneens deel van de Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening, uit 1979) wordt het gebied tot de "gebieden met als hoofdfunctie landbouw (zone A)" gerekend, met dien verstande dat hierin ook een "natuurgebied Yerseke Moer" wordt onderscheiden. Uiteraard wordt in deze nota de ligging van dit met name genoemde gebied, evenals de mogelijke consequenties van deze aanwijzing, niet exact aangegeven.

Het centrale gedeelte van het gebied heeft een grote natuur-wetenschappelijke, landschappelijke en cultuurhistorische waarde 2). Het heeft een functie als fourageer- en rustgebied voor doortrekkende en overwinterende watervogels en als fourageer- en broedgebied voor weide- en watervogels. Het is bovendien het enige overgebleven oudlandgebied (overigens altijd reeds met een extreme vorm) van enige omvang met nog een gaaf karakter. In het grasland worden vele typen zout- en overgangsvegetaties aangetroffen. Naast deze vegetatietypen zijn verder de water- en dijkvegetaties karakteristiek voor het gebied. Op grond hiervan is door de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening voorgesteld om een oppervlakte van 500 ha bij voorrang in aanmerking te doen komen voor de vorming van een natuurreservaat of voor beheersregelingen in het kader van de "Relatienota" 3). Gedeputeerde Staten van Zeeland hebben einde 1977 ingestemd met de aanwijzing van een oppervlakte van 400 ha tot relatienotagebied. In een dergelijk gebied zal het beheer gericht dienen te zijn op integrale instandhouding en verhoging van de kwaliteit. Dit maakt het noodzakelijk dat deze gronden (althans voor het reservaatsgedeelte) door een natuurbeschermingsinstantie worden verworven. De Stichting Beheer Landbouwgronden koopt daartoe gronden aan, terwijl ook de Stichting Zeeuws Landschap heeft aangekocht. De begrenzing en grootte van dit natuurgebied en/of beheersgebied staan nog niet vast.

Ten aanzien van de voorgenomen verbreding van het kanaal door Zuid-Beveland (dat samenvalt met de westgrens van het blok), is recentelijk door de Minister van Verkeer en Waterstaat een definitieve beslissing genomen. Deze houdt in dat + 100 ha binnen het ruilverkavelingsgebied ten behoeve van deze werken aan de landbouw zal worden onttrokken, waarvan 65 ha in de gemeente Reimerswaal en 35 ha in de gemeente Kapelle (in het uiterste noorden van het gebied).

-
- 1) Zie deel 3d: Regeringsbeslissing met nota van toelichting.
 - 2) Zie het artikel in het maandblad "Natuur en milieu" van november 1978 over de Yerseke Moer.
 - 3) Nota (uit 1975) betreffende de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud (gemeenschappelijke uitgangspunten voor het beleid inzake de uit een oogpunt van natuur- en landschapsbehoud waardevolle agrarische cultuurlandschappen).

1.3.2 Plannen op regionaal en lokaal niveau

Het zwaartepunt bij het aangeven van bestemmingen voor een gebied ligt bij de provincie (middels streekplan) en bij de gemeente (middels gemeentelijk bestemmingsplan). In beginsel moeten deze evenwel eenmaal in de tien jaar worden herzien, wat dus min of meer een voorlopige bestemming inhoudt.

Het gebied is opgenomen in de voorgenomen uitbreiding van het streekplan Midden-Zeeland, waarvan de algehele herziening wordt voorbereid welke naar verwachting + 1982 gereed zal zijn. Het bestemmingsplan voor het buitengebied van de gemeente Reimerswaal is reeds door de gemeenteraad vastgesteld en is thans ter goedkeuring bij Gedeputeerde Staten van Zeeland. De gemeenteraad heeft aan het gehele ruilverkavelingsgebied inclusief het middengebied de bestemming "agrarische doeleinden" toegekend. Wanneer er in de toekomst in de Moer meer grondaankopen zijn gedaan en wanneer er de nodige beheersovereenkomsten zijn afgesloten, dan wil het gemeentebestuur er wel een meer op de natuur gerichte bestemming aan geven. De stichting het Zeeuws Landschap heeft inmiddels tegen de in de eerste plaats agrarische bestemming bij het provinciaal bestuur een bezwaarschrift ingediend. Hierin wordt aangedrongen op een bestemming voor het centrale middengebied als "natuurgebied" (tenminste 250 ha) en op een bestemming "agrarisch gebied met landschappelijke of natuurwetenschappelijke waarde" voor het gebied rondom het centrale middengebied. Inmiddels was er begin 1979 door de stichting het Zeeuws Landschap in de Yerseke Moer 37 ha in eigendom verworven en was er bovendien overeenstemming over de verwerving van nog eens 30 ha 1). Inmiddels koopt de Stichting Beheer Landbouwgronden als enige aan.

In opdracht van de Landinrichtingsdienst wordt in dit rapport voor studiedoeleinden rekening gehouden met een relatienotagebied van in eerste instantie + 400 ha. De ligging van dit gebied is op kaart 1 aangegeven. Daarnaast is een uitwerking van het cijfermateriaal beschikbaar waarin wordt uitgegaan van een kleiner relatienotagebied.

1) Op deze aankopen verleenden het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en de provincie Zeeland steeds elk 50% subsidie.

2. Agrarisch-structurele aspecten

Onder de agrarische structuur van een gebied (in dit geval Yerseke Moer) verstaan we het geheel van met elkaar samenhangende kenmerken van de plaatselijke land- en tuinbouw, die in de loop der tijd slechts geleidelijk veranderingen ondergaan. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling in de afgelopen jaren (1975-1978) van het aantal bedrijven, de structuur van de bedrijven (bedrijfstypen), de cultuurgrond, het aantal personen dat op de bedrijven werkzaam is, de leeftijd van de bedrijfs hoofden en de opvolgingssituatie. Ook komen de eigendom-pachtverhouding en de produktieomstandigheden aan de orde.

Waar dit mogelijk en relevant is, worden vergelijkingen gemaakt, voornamelijk met Zuid-Beveland, Zeeland en geheel Nederland.

In hoofdstuk 1 werd bij de beschrijving van het gebied (paragraaf 1) reeds vermeld dat relatief veel cultuurgrond vanuit de randen of van verderaf wordt gebruikt. Dit is reden geweest om bij dit onderzoek alle gebruikers (voor zover geregistreerd) van grond in het blok te betrekken. Deze gebruikers zijn op grond van gegevens van de Landinrichtingsdienst ingedeeld in een zestal groepen, namelijk:

1. bedrijfsgebouwen binnen de blokgrens, minstens 50% van de grond in het blok en tevens in het relatienotagebied;
2. bedrijfsgebouwen binnen de blokgrens, minstens 50% van de grond in het blok maar minder dan 50% in het relatienotagebied;
3. bedrijfsgebouwen binnen de blokgrens, minder dan 50% van de grond in het blok;
4. bedrijfsgebouwen buiten de blokgrens, minstens 50% van de grond in het blok en tevens in het relatienotagebied;
5. bedrijfsgebouwen buiten de blokgrens, minstens 50% van de grond in het blok maar minder dan 50% in het relatienotagebied;
6. bedrijfsgebouwen buiten de blokgrens, minder dan 50% van de grond in het blok.

Dit onderscheid maakt het mogelijk eventuele verschillen tussen deze groepen te signaleren.

De gegevens in dit en het volgende hoofdstuk zijn voorts gebaseerd op de metingen van de landbouw uit 1975 en 1978.

2.1 De bedrijven

In 1978 waren er 114 hoofdberoepsbedrijven (A- en B-bedrijven) en 52 nevenbedrijven (C- en D-bedrijven) met grond in het blok. Tabel 2.1 geeft aan hoe dit aantal hoofdberoepsbedrijven over de

eerdergenoemde zes categorieën verdeeld is. Hieruit blijkt in hoe sterke mate grond in het blok in gebruik is bij boeren die elders wonen.

Tabel 2.1 Aantal hoofdberoepsbedrijven naar ligging van de bedrijfsgebouwen en de grond t.o.v. het blok en het relatienotagebied

Bedrijfsgebouwen	Aandeel van de bedrijfsoppervlakte		
	in het blok	in het relatienotagebied	
		minstens 50%	minder dan 50%
binnen de blokgrens	minstens 50%	5	31
binnen de blokgrens	minder dan 50%	2	2
buiten de blokgrens	minstens 50%	2	17
buiten de blokgrens	minder dan 50%	57	57

Ruim de helft (59) van de bedrijven met grond in het blok heeft overwegend grond elders liggen; 55 bedrijven hebben overwegend grond binnen de blokgrens liggen, waaronder 7 bedrijven met overwegend grond in het relatienotagebied.

Het aantal in het blok wonenden met grond in het blok (38) was de helft van het aantal elders wonenden met grond in het blok (76). Van deze 76 woonden er 23 onder Kruiningen, 13 onder Yerseke, 17 onder Kapelle, eveneens 17 onder Wemeldinge, 3 verderaf in de gemeente Reimerswaal en eveneens 3 ten westen van de gemeente Kapelle.

De hoofdberoepsbedrijven worden in een zestal bedrijfstypen onderscheiden 1). Deze typering is gebaseerd op de relatieve betekenis van de bedrijfstakken. De bedrijven zijn in meerderheid gemengd. Bedrijven waarop de akkerbouw en bedrijven waarop de fruitteelt overwegen vormen de grootste groepen, in omvang komen vervolgens de groepen gemengde bedrijven en bedrijven waarop de rundveehouderij overweegt en als laatste de overige tuinbouwbedrijven en de bedrijven waarop de intensieve veehouderij overweegt. Onder de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied zijn relatief veel rundveebedrijven, onder de bedrijven met voornamelijk grond buiten het blok relatief veel akkerbouwbedrijven en fruitbedrijven.

1) Bijlage 1 geeft een toelichting op de indelingen in hoofdberoeps- en nevenbedrijven en in de bedrijfstypen.

Tabel 2.2 Aantal bedrijven naar ligging van de grond

	Bedr. met voornamelijk grond						Totaal	
	in rel. gebied		elders in blok		elders			
	'75	'78	'75	'78	'75	'78	'75	'78
Hoofdberoepsbedrijven:								
akkerbouwbedrijven	-	1	9	13	19	20	28	34
rundveebedrijven	5	4	5	4	7	7	17	15
intensieve veehouderijbedr.	-	-	6	6	1	1	7	7
fruitbedrijven	-	-	12	12	21	19	33	31
overige tuinbouwbedrijven	-	-	11	9	-	2	11	11
gemengde bedrijven	2	2	8	4	12	10	22	16
totaal	7	7	51	48	60	59	118	114
Nevenbedrijven	9	7	41	38	10	7	60	52
Alle bedrijven	16	14	92	86	70	66	178	166

Het aantal hoofdberoepsbedrijven van in het blok wonenden verminderde in de periode 1975-1978 met 2 tot 38, de overige met eveneens 2 tot 76. Hoewel het aantal nevenbedrijven sneller afnam dan het aantal hoofdberoepsbedrijven omvatte deze groep in 1978 nog bijna eenderde van alle bedrijven. Onder de nevenbedrijven is er evenwel een aantal niet bij de landbouwtellingen geregistreerd, namelijk de bedrijven met een omvang minder dan 10 standaardbedrijfseenheden. In 1978 waren dat er 19 van de 52. Naar oppervlakte gezien betekent deze groep veel minder dan naar aantal: in 1978 hadden deze 19 bedrijven slechts 32 ha, tegen alle nevenbedrijven 184 ha. Het percentage bedrijfshoofden die de landbouw als hoofdberoep uitoefenen en daarnaast nog een tweede beroep hebben (groep B), is hoog, namelijk 19% tegen landelijk 7%. Dit tweede beroep is meestal loonwerker en handelaar. Relatief veel C-bedrijfshoofden zijn betrokken bij de mossel- en oesterkwekerij.

Bij het aantalsverloop van hoofdberoepsbedrijven (118 in 1975 en 114 in 1978) valt op te merken dat het aantal met 4 verminderde als een saldo van 7 bedrijven die uit deze categorie bedrijven verdwenen en toetreding van 3 bedrijven. Drie bedrijven verdwenen bij beroepsbeëindiging van de - oudere - bedrijfshoofden (eenzelfde aantal werd - door een zoon - voortgezet), drie bij beroepsverandering en één door overige oorzaken.

2.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte

In 1978 besloeg de totale oppervlakte cultuurgrond die de ge-registreerden met grond in het blok in gebruik hadden, volgens de

metelling 2744 ha in gemeten maat x). Een oppervlakte van 2560 ha (93%) behoorde bij de hoofdberoepsbedrijven. Naar oppervlakte zijn de nevenbedrijven dus van aanzienlijk minder betekenis dan naar aantal.

Alle geregistreerde bedrijven hadden volgens de Landinrichtingsdienst in 1978 te zamen 1196 ha in het blok, dat is 16 ha minder dan de in 1975 geregistreerden. Van deze 1196 ha hoorde 1033 ha bij hoofdberoepsbedrijven en was 15% van bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, 61% van bedrijven met voornamelijk grond elders in het blok en 24% van bedrijven met voornamelijk grond elders.

Tabel 2.3 Oppervlakte cultuurgrond naar ligging van de grond (1978)

		Bedrijven met voornamelijk grond						Totaal	
		in relatie-		elders in blok		elders			
		notagebied							
		ha 1)	w.v.in	ha 1)	w.v.in	ha 1)	w.v.in	ha 1)	w.v.in
		totaal	blok 2)	totaal	blok 2)	totaal	blok 2)	-	blok 2)
Hoofdberoepsbedrijven:									
1975	149	144	715	621	1582	291	2446	1056	
1978	157	142	720	615	1683	276	2560	1033	
Alle bedrijven:									
1975	184	184	833	726	1639	302	2656	1212	
1978	184	181	834	731	1725	284	2744	1196	

1) Volgens de metellingen.

2) Volgens de opgave van de Landinrichtingsdienst.

Tabel 2.4 geeft een overzicht van de bedrijven naar bedrijfsoppervlakte xx). De grote spreiding die hierin voorkomt, vindt ten dele zijn verklaring in de uiteenlopende bedrijfstypen. Ook per bedrijfstype zijn evenwel de verschillen in de bedrijfsoppervlakte

x) Onder gemeten maat wordt verstaan de oppervlakte beteelbare grond, terwijl de oppervlakte kadastrale maat - behalve de cultuurgrond gemeten maat - nog omvat de oppervlakte van sloten en niet verharde wegen, welke de beteelbare oppervlakte doorsnijden en begrenzen. In het vervolg wordt slechts de oppervlakte in gemeten maat in beschouwing genomen.

xx) Deze bedrijfsoppervlakte volgens de metelling is niet altijd de eigenlijke bedrijfsoppervlakte: er wordt immers zaaiklaar land verhuurd en gehuurd.

Tabel 2.4 De bedrijfsoppervlakte

Bedrijven	Hoofdberoepsbedrijven												Neven-					
	akker- bouw- bedrijven			rundvee- bedrijven			intens. veehoude- rijbedr.			fruit- bedrijven			overige tuinbouw- bedrijven			totaal		bedrijven
	'75	'78		'75	'78		'75	'78		'75	'78		'75	'78		'75	'78	
tot 1 ha	-	-	-	-	3	2	-	-	-	6	6	-	-	9	8	12	8	
1 - 5 ha	-	-	-	-	3	3	7	5	3	3	1	-	-	14	11	37	31	
5 - 10 ha	1	2	3	-	1	2	10	10	2	1	6	2	2	23	17	4	9	
10 - 20 ha	7	6	6	4	-	-	12	11	-	1	5	7	30	29	7	4	9	
20 - 30 ha	4	8	6	7	-	-	-	2	-	-	6	5	16	22	-	-	-	
30 - 50 ha	6	9	2	3	-	-	3	1	-	-	3	1	14	14	-	-	-	
50 - 70 ha	6	4	-	1	-	-	1	2	-	-	1	-	8	7	-	-	-	
vanaf 70 ha	4	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	6	-	-	-	
Totaalaantal	28	34	17	15	7	7	33	31	11	11	22	16	118	114	60	52		
Ha totaal	1198	1331	348	424	13	19	421	414	19	26	446	346	2446	2560	210	184		
Ha gemiddeld	42,7	39,1	20,5	28,3	1,9	2,7	12,8	13,4	1,7	2,4	20,3	21,6	20,7	22,5	3,5	3,6		
Gem. (ha) van bedr. met vnl. grond: in relatienota- gebied																		
elders in blok	-	29,0	19,6	21,0	-	-	-	-	-	-	-	25,0	21,0	21,2	22,3	3,9	3,9	
- inwonenden	41,4	35,6	23,5	32,2	2,8	2,8	7,9	7,6	1,4	0,6	23,3	19,0	14,4	16,3	2,9	3,4		
elders in blok	25,6	22,6	13,0	-	0,5	0,5	9,4	9,6	2,5	2,5	16,3	15,3	13,2	12,6	2,8	2,8		
- uitwonenden	46,6	45,1	23,2	29,7	-	5,0	15,1	16,4	-	8,5	19,8	23,7	26,4	28,5	5,7	6,0		

groot. Zo zijn er onder de akkerbouwbedrijven bedrijven die kleiner dan 20 ha zijn, maar ook van meer dan 70 ha. Gemiddeld waren de akkerbouwbedrijven in 1978 39 ha, de rundveebedrijven 28 ha, de fruitbedrijven 13 ha, de overige tuinbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven 2 à 3 ha en de gemengde bedrijven 22 ha. De tabel toont ook aan dat de bedrijven met voornamelijk grond elders gemiddeld groter zijn dan de bedrijven die voor het grootste deel in het blok liggen.

De gemiddelde grootte in alle categorieën naar bedrijfstype nam in de afgelopen jaren toe, met uitzondering van de akkerbouwbedrijven. Dit werd ten dele veroorzaakt doordat enkele gemengde bedrijven akkerbouwbedrijf werden, ten dele ook door een aanzienlijke verandering op enkele grote bedrijven. In het algemeen echter werd meer grond verworven (van bedrijven die verkleind of opgeheven werden) dan afgestoten. De totale oppervlakte voor bedrijfsvergroting van hoofdberoepsbedrijven was in deze periode 220 ha ofwel 75 ha per jaar.

Tabel 2.5 Vergrotingen en verkleiningen van hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven 1)	Aantal bedrijven dat vergroot of verkleind is met ha				
		1-2	2-4	4-6	6-10	10 e.m.
Vergroot	35	10	12	4	4	5
Verkleind	24	7	9	5	1	2

- 1) In zowel 1975 als 1978 als hoofdberoepsbedrijf aanwezig: 111, waarvan 52 zonder verandering van 1 ha of meer.

Van alle hoofdberoepsbedrijven werden er 35 met minstens 1 ha vergroot en 24 met minstens 1 ha verkleind. Enerzijds werd op bedrijven die in beide jaren hoofdberoepsbedrijf waren, 220 ha in gebruik verworven, anderzijds 100 ha afgestoten. Bij deze mutaties moeten we evenwel bedenken dat dit gedeeltelijk een tijdelijke overdracht van rechten op de grond betreft (zaaiklaar huren en verhuren voor één teeltseizoen).

2.3 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

2.3.1 Arbeidskrachten en arbeidsbezetting

In zijn totaliteit werkten op de hoofdberoepsbedrijven in 1978 174 arbeidskrachten, van wie 76 op bedrijven met de grond voornamelijk in het blok.

De arbeidsbezetting op de bedrijven loopt van bedrijf tot bedrijf uiteen. Een grote invloed daarop heeft uiteraard de bedrijfsomvang, ten dele wordt ze ook beïnvloed door de leeftijd van het bedrijfshoofd. De meeste bedrijven zijn éénmansbedrijven. Dit varieert van 86% van de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, 67% van de overige bedrijven met voornamelijk grond in het blok tot 58% van de bedrijven met de meeste grond elders.

Tabel 2.6 geeft een beeld van de arbeidsbezetting op de bedrijven. Groepen met een relatief hoge arbeidsbezetting zijn de fruitbedrijven en de akkerbouwbedrijven, met een lage bezetting de overige tuinbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven.

Tabel 2.6 Aantallen vaste mannelijke arbeidskrachten op de bedrijven (1978)

Bedrijf	Bedrijfs- hoofden	Zoons	Vreemde arbeids- krachten	Totaal 1)	Per 100 bedrijven	
					1975	1978
Akkerbouwbedrijven	33	12	9	54	164	159
Rundveebedrijven	16	3	2	21	129	140
Intensieve vee- houderijbedrijven	7	1	1	9	129	129
Fruitbedrijven	36	7	11	55	173	177
Overige tuinbouwbedr.	11	2	-	13	119	118
Gemengde bedrijven	12	3	6	22	132	138
Alle bedrijven	115	28	29	174	148	153
Bedrijven met vnl. grond:						
in rel. gebied	5	3	-	8	114	114
elders in blok	51	9	8	68	135	142
elders	59	16	21	98	163	166

1) Inclusief enkele andere gezinsleden dan zoons.

De vermindering van het totale aantal arbeidskrachten op de bedrijven ging in de laatste drie jaar iets trager dan van het aantal bedrijven. Het aantal meewerkende zoons en het aantal vreemde arbeidskrachten (momenteel 29) zijn slechts met enkele afgenomen. In 1975 werkten 30 zoons op de bedrijven mee: 24 van hen deden dit in 1978 nog, 4 werden zelfstandig agrariër en 2 verlieten de land- en tuinbouw. Sedertdien zijn er 4 zoons op het ouderlijk bedrijf gaan meewerken, waardoor er in 1978 nog 28 zoons op de bedrijven meewerkten.

2.3.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

In 1978 was 39% van de bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar (landelijk was dit de helft). Er zijn dus erg weinig jongere bedrijfshoofden. Het aantal bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar bijvoorbeeld was slechts 17 (15%). Hiertegenover staat dat vrij veel bedrijfshoofden na hun 65ste jaar blijven doorboeren.

Tabel 2.7 Leeftijd van de bedrijfshoofden in 1978

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal bedrijfshoofden				Gemiddeld
	tot 40 jaar	40-50 jaar	50-60 jaar	60 e.m. jaar	
Vnl. in rel.gebied	2	1	2	2	52
Vnl. elders in blok	7	12	22	7	51
Vnl. elders	8	14	20	17	53
Totaal	17	27	44	26	52

Aangezien de vermindering van het aantal bedrijven voor een groot gedeelte afhangt van wat er bij beroepsbeëindiging door oudere bedrijfshoofden gebeurt, vormt de leeftijds- en opvolgingssituatie een belangrijke aanwijzing voor de verdere ontwikkeling. De leeftijd waarop men stopt bleek over de laatste jaren gemiddeld 67 à 68 jaar te zijn en verwacht moet worden dat deze leeftijd hoog zal blijven. Tabel 2.8 beoogt dan ook een indicatie te geven van de opvolging in de komende tien jaren.

Tabel 2.8 Opvolgingssituatie in 1978 op bedrijven met een bedrijfshoofd van minstens 57 jaar

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal bedrijfshoofden			Ha op bedrijven	
	tot 57 jaar	vanaf 57 jaar	met op- zonder 1) volger	zonder 1) opvolger ha	in % van ha totaal
Akkerbouwbedrijven	21	10	3	168	13
Rundveebedrijven	11	2	2	37	9
Intensieve veeh.bedr.	6	1	-	-	-
Fruitbedrijven	18	10	3	43	10
Overige tuinbouwbedr.	9	-	2	5	19
Gemengde bedrijven	10	2	4	67	19
Totaal	75	25	14	320	13
Vnl. in rel.gebied	4	2	1	17	11
Vnl. elders in blok	37	6	5	90	12
Vnl. elders	34	17	8	213	13

1) Zonder aanwijsbare opvolger.

Een derde van de bedrijfshoofden is minstens 57 jaar. Van deze 39 ouderen zijn er 14 (ruim een derde) zonder aanwijsbare opvolger. Bedrijven van ouderen zonder aanwijsbare opvolger zijn er van alle typen. Te zamen beslaan ze 320 ha (13% van de totale oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven). Deze oppervlakte is te beschouwen als het door het natuurlijk verloop in de komende tien jaar vrijkomende areaal cultuurgrond. Van deze oppervlakte ligt + 40 ha in het relatienotagebied.

2.4 Rechtsvorm van het grondgebruik

Van de oppervlakte was in 1975 45% eigendom van de gebruikers; op Zuid-Beveland was dit 54%, in Zeeland 44% en landelijk 56%. Er is dus gemiddeld veel gepacht land. De verschillen in de eigendom-pachtverhouding tussen de bedrijfstypen en tussen de groepen bedrijven naar aandeel van hun grond in het relatienotagebied c.q. het blok, zijn evenwel groot.

Tabel 2.9 Eigendom-pachtverhoudingen naar groepen bedrijven in 1975

Hoofdberoepsbedrijven	Percentage cultuurgrond		Ha cultuurgrond
	eigendom	pacht	
Akkerbouwbedrijven	50	50	1198
Rundveebedrijven	20	80	347
Intensieve veeh.bedr.	67	33	13
Fruitbedrijven	60	40	422
Overige tuinbouwbedr.	40	60	19
Gemengde bedrijven	32	68	447
Alle bedrijven	45	55	2446
Vnl. in rel.gebied	12	88	149
Vnl. elders in blok	43	57	715
Vnl. elders	49	51	1582

Zo varieert het percentage eigendomsgrond van 67% onder de intensieve veehouderijbedrijven (deze hebben overigens een zeer geringe oppervlakte) en 60% onder de fruitbedrijven tot 32% onder de gemengde bedrijven en 20% onder de rundveebedrijven. De bedrijven met voornamelijk grond buiten het blok hebben 49% in eigendom, de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied 12%.

Tabel 2.10 Grondgebonden landbouwbedrijven 1) naar rechtsvorm van het grondgebruik

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven in 1978	Aantal met het bedrijf in 1975		
		geheel eigendom	geheel gepacht	eigendom en gepacht
tot 20 ha	21	1	6	14
20 - 30 ha	20	-	5	15
vanaf 30 ha	24	1	4	19
Totaal	65	2	15	48
Akkerbouwbedrijven	34	2	5	27
Rundveebedrijven	15	-	5	10
Gemengde bedrijven	16	-	5	11

1) Akkerbouwbedrijven, rundveebedrijven en gemengde bedrijven.

Terwijl het grootste gedeelte van de cultuurgrond gepacht wordt, is het aantal bedrijven met zowel eigendomsgrond als gepacht land, sterk in de meerderheid. Dit geldt met name de grondgebonden landbouwbedrijven (akkerbouwbedrijven, rundveebedrijven en gemengde bedrijven). Van deze bedrijven bestaat zelfs driekwart uit zowel grond die eigendom is als uit grond die gepacht wordt.

Dat het aantal bedrijven dat uit zowel eigendomsgrond als uit gepacht land bestaat zo groot is, wordt voor een klein gedeelte veroorzaakt door het veelvuldig verhuren en huren van zaaiklaar land.

Tabel 2.11 Zaaiklaar verhuren en huren van land in 1978

Bedrijven	Aantal be- drijven	Ha cultuur- grond 1)	Bedr. met zaaiklaar land			
			gehuurd 2)		verhuurd 2)	
			aantal	ha	aantal	ha
Hoofdberoepsbedrijven:						
tot 10 ha	36	149	2	4	3	2
10 - 20 ha	29	394	7	24	4	14
20 - 30 ha	22	538	5	18	1	8
vanaf 30 ha	27	1479	6	82	8	34
Totaal	114	2560	20	128	16	58
Akkerbouwbedrijven	34	1331	4	28	7	38
Veehouderijbedrijven	22	443	7	32	1	2
Tuinbouwbedrijven	42	440	3	37	6	10
Gemengde bedrijven	16	346	6	31	2	8
Vnl. in rel. gebied	7	157	3	9	-	-
Vnl. elders in blok	48	720	5	10	4	5
Vnl. elders	59	1683	12	109	12	53
Nevenbedrijven	52	184	3	2	5	19

1) In gebruik.

2) In enkele gevallen werd beide gedaan.

In 1978 hadden 20 boeren en tuinders (18%) zaaiklaar land gehuurd en 16 verhuurd. Het aantal transacties waarbij zaaiklaar werd gehuurd was meer dan het dubbele: velen huurden van en verhuurden aan meerdere personen.

Het voorgaande houdt in dat, wat reeds eerder werd vermeld, de eigenlijke oppervlakte van de bedrijven in een aantal gevallen anders is dan in deze verkenning (gebaseerd op het grondgebruik volgens de metingen van de landbouw) is aangehouden en ook de eigendom-pachtverhouding op het eigen bedrijf iets anders ligt. Dit raakt voorts ook de verkavelingssituatie.

Uit de tabel blijkt dat ook grote boeren voor één jaar huurden. Verreweg de meeste keren dat in 1978 zaaiklaar werd gehuurd was voor de teelt van snijmais (in 18 van de 45 gevallen), vervolgens voor aardappelen, vlas, granen en in nog minder gevallen voor de teelt van bieten, uien en bloembollen. De achterliggende oorzaken van het huren van zaaiklaar land zijn niet geheel duidelijk. Deels zal hierbij de behoefte aan vruchtwisseling een rol spelen. Het feit dat door hoofdberoepsbedrijven meer gehuurd dan verhuurd wordt, wijst voorts in de richting van huur van nevenbedrijven.

2.5 Produktieomstandigheden

2.5.1 De bodem

De gronden in het gebied bestaan uit zee-afzettingen, zogenaamde mariene gronden. Het gebied wordt hierdoor gekenmerkt door een grote variatie in bodemprofiel en tevens door een grote variatie in hoogte van het maaiveld.

Het gebied omvat het oostelijke deel van de polder "De Brede Watering bestoven Yerseke" met daarbij enige randpolders 1). Deze randpolders bestaan uit kalkrijke nieuwanlandgronden met een hoogteligging van globaal 0,50 tot 1,00 meter boven N.A.P. De landbouwkundige mogelijkheden zijn groot. De polder De Brede Watering bestoven Yerseke omvat oudland- en middellandgronden met daarin kreekrug- en overgangsgonden, en in het middengebied poelgronden. De landbouwkundige mogelijkheden van de oudland- en middellandgronden en de kreekrug- en overgangsgonden zijn in het algemeen minder groot dan van de randpolders ("niewanland"), maar toch ruim. Dit in tegenstelling tot deze poelgronden, die, doordat de kleilaag op het zout veen te dun is en de ontwatering slecht is, slechts beperkte landbouwkundige mogelijkheden bieden en als grasland in gebruik zijn. Ook hiervoor zijn ze evenwel verre van ideaal. Deze poelgronden in het midden van het gebied hebben een hoogteligging van 1,50 tot 0,50 meter beneden N.A.P. Over ruim

1) Namelijk de Snoodijkpolder, de Koudepolder, de Kaarspolder en de Molenpolder.

300 ha komt binnen 60 cm. en over 100 ha binnen 60 tot 100 cm. zout veen voor; tevens liggen deze poelgronden laag ten opzichte van het grondwater en dikwijls onegaal 1).

2.5.2 Verkaveling

Een goede verkaveling is voor zowel rundveehouderij als akkerbouw en tuinbouw in de eerste plaats een voorwaarde om tot percelen van voldoende omvang en van regelmatige vorm te komen. Voor de akkerbouw en de fruitteelt is dit het belangrijkste aspect. Een goede verkaveling is belangrijk uit het oogpunt van de arbeidsuren, de transportkosten en de flexibiliteit in de bedrijfsvoering.

Tabel 2.12 Gemiddeld(e) aantal gebruikskavels en kavelgrootte van de bedrijven van minstens 5 ha in 1976 x)

Bedrijfs- oppervlakte	Yerseke Moer		Zeeland		Nederland	
	aantal	ha	aantal	ha	aantal	ha
5 - 10 ha	5,2	1,3	3,0	2,4	3,3	2,2
10 - 20 ha	7,4	1,8	3,9	3,7	4,2	3,4
20 - 30 ha	11,5	2,1	4,7	5,2	4,5	5,4
30 e.m. ha	15,0	3,6	6,3	8,1	5,1	9,3
5 e.m. ha	9,6	2,5	4,5	5,5	4,1	4,5

x) Volgens de metelling van de landbouw.

De verkavelingssituatie is, vergeleken met het gemiddelde voor Zeeland en voor het gehele land, erg ongunstig: het gemiddelde aantal kavels per bedrijf is aanzienlijk groter en de gemiddelde kavel kleiner 2). Zelfs wanneer er rekening mee wordt gehouden

- 1) De lage ligging is het gevolg van de sterkere inklink van het onder de kleilaag gelegen veen en ook van het uitgraven van veen in de Middeleeuwen voor de zoutwinning (de zogenaamde moernering, waarbij veen werd verbrand en uit de as zout gewonnen), terwijl als gevolg van de moernering het maaiveld van vele kavels ongelijk en "hollebolig" is geworden. Bronnen: "De bodem van Zeeland" (Stichting voor Bodemkartering, Wageningen, 1965), "De Yerseke Moer" (artikel van drs. J.W.M. Kuypers in het maandblad "Natuur en milieu", 1978) en de adviesnota ex artikel 32 van de ruilverkavelingswet.
- 2) Onder een kavel wordt hier verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Dit criterium wijkt daarmee enigszins af van dat van het ICW (Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding): wanneer ter plaatse onoverschrijdbare grenzen voorkomen (wegen, waterlopen, spoorbanen) is er bij het ICW sprake van meerdere kavels.

dat de voorstelling in de tabel te geaccentueerd is (ongeveer 5% van de oppervlakte is zaaiklaar gehuurd land), dan nog valt de vergelijking ten nadele van het blok uit.

Tabel 2.13 Bedrijven naar type en aantal kavels 1)

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal		Ha per kavel	Aantal bedrijven metkavels		
	bedrij- ven	kavels per bedr.		1-4	5-9	10 e.m.
Akkerbouwbedrijven	34	12,7	3,1	2	13	19
Rundveebedrijven	15	11,7	2,4	2	5	8
Intensieve veeh.bedr.	7	1,7	1,7	7	-	-
Fruitbedrijven	31	6,4	2,1	11	15	5
Overige tuinbouwbedr.	11	3,6	0,7	8	2	1
Gemengde bedrijven	16	8,9	2,4	4	6	6
Totaal	114	8,8	2,6	34	41	39
Vnl. in rel.gebied	7	12,3	1,8	1	1	5
Vnl. elders in blok	48	7,2	2,1	22	13	13
Vnl. elders	59	9,6	3,0	11	27	21

1) Volgens de metelling 1976.

De verkavelingstoestand loopt van bedrijf tot bedrijf sterk uiteen. De gemiddelde situatie (naar aantal kavels en kavelgrootte) van groepen bedrijven heeft derhalve betrekkelijke waarde. Ook per bedrijfstype, tot op zekere hoogte samenhangend met de bedrijfsoppervlaktestructuur, blijken er aanzienlijke verschillen te bestaan.

In de melkveehouderij is de betekenis van de verkaveling van het grootste belang, met name de oppervlakte van de huiskavel. Deze betekenis is de afgelopen 10 tot 15 jaar sterk toegenomen door de verandering in het systeem van melken. Bij een moderne bedrijfsopzet melkt men het gehele jaar met de vaste installatie in de bedrijfsgebouwen. Dit betekent dat het melkvee in de omgeving van de melkstal moet kunnen weiden of dat men ruwvoer moet aanvoeren (zomerstalvoeding). Zomerstalvoeding vraagt evenwel veel arbeid en relatief veel machinekosten. Weiden bij de gebouwen vereist bij benadering dat tenminste 60% van de grond bij huis ligt 1).

1) Bovendien is het gewenst dat ook de overige (veld)kavels zo goed mogelijk vanuit de gebouwen bereikbaar zijn.

Tabel 2.14 Bedrijven met melkvee naar omvang van de huiskavel in 1978

Hoofdberoeps- bedrijven met melkvee	Aantal		Aantal met een huis- kavel van ha				Percen- tage thuis
	bedrij- ven	koeien gemiddeld	tot 1	1-3	3-7	7-10	
tot 20 ha	11	14	5	3	1	2	20
20 - 30 ha	11	28	4	4	2	1	10
vanaf 30 ha	10	19	2	5	3	-	4
Totaal	32	21	11	12	6	3	8
Rundveebedr.	15	34	4	5	3	3	12
Overige bedr.	17	9	7	7	3	-	6
Vnl.in rel.geb.	6	20	2	3	-	1	9
Vnl.elders in blok	9	17	4	3	2	-	6
Vnl. elders	17	22	5	6	4	2	9

Bron: Meitelling 1978.

Wat betreft de grootte van de huiskavel, is het op de bedrijven met melkvee slecht gesteld. De huiskavel van de rundveebedrijven is gemiddeld 3 à 4 ha en van de gemengde bedrijven met melkvee 1 à 2 ha. Wanneer we er van uitgaan dat een rundveebedrijf minstens 20 ha moet zijn en de huiskavel minstens 12 ha (60% van 20 ha) dan blijkt geen enkel bedrijf met melkvee hieraan te voldoen. Ook op de gemengde bedrijven moet de bedrijfstak rundveehouderij een zekere minimumomvang hebben om rationeel te zijn.

2.5.3 Ontsluiting

De ontsluiting sluit - evenals het bodemgebruik - nauw aan bij de geomorfologie. De wegen lopen over de kreekruigen, vaak zelfs in het restant van de kreekbedding en slingeren daarom sterk. Waar ze echter de poelgronden doorsnijden, zijn ze recht. De boerderijen bevinden zich vooral aan de randen van het gebied (langs de randen van de grotere kreekruigen). In de loop der tijd was verdere ontsluiting nodig. Doodlopende wegen, zogenaamde zoekwegen, werden vanaf de kreekrug naar het lager gelegen middengebied aangelegd. Voor de ontsluiting wordt voorts gebruik gemaakt van in-steekwegen en onderbermen van dijken.

Ten gevolge van schaalvergroting en specialisatie vindt de aan- en afvoer van hulpstoffen en produkten steeds frequenter, en in grotere hoeveelheden, plaats. Ieder bedrijfsgebouw behoort daarom aan een verharde weg te liggen. De gewenste ontsluiting hangt overigens nauw samen met de aard van het grondgebruik. Bij

de moderne rundveebedrijven is een goede ontsluiting van de bedrijfsgebouwen noodzakelijk, op de akkerbouwbedrijven moeten ook de veldkavels bereikbaar zijn voor zwaar transport.

2.5.4 Waterhuishouding

De afwatering in het gebied wordt verzorgd door het gemaal de Moer aan het kanaal. Volgens de adviesnota ex artikel 32 van de ruilverkavelingswet is het polderpeil voor grote oppervlakten grasland en voor ongeveer de helft van de oppervlakte bouwland te hoog. Voor nagenoeg het gehele gebied geldt dat de ontwatering via drains, greppels en sloten veel te wensen overlaat. De oorzaak moet worden gezocht in de geringe slootafmetingen, terwijl door het te hoge polderpeil de aanwezige drainage noodzakelijkerwijs te ondiep ligt. Hierdoor treden aanzienlijke opbrengstdepressies op.

3. Bedrijfsstructurele aspecten

In dit hoofdstuk komt de ontwikkeling op de bedrijven aan de orde. Eerst wordt stilgestaan bij de samenstelling en het verloop van de agrarische produktie. De voornaamste produktietakken zijn de akkerbouw, de fruitteelt en de rundveehouderij. De ontwikkelingen daarin en in de andere aanwezige produktie worden beschreven. Hierna volgt een beschouwing over de bedrijfsomvang en een globale benadering van de arbeidsproduktiviteit (produktieomvang per arbeidskracht).

3.1 Grondgebruik, produktie en bedrijfstypen

De cultuurgrond van de gebruikers van grond in het blok wordt hoofdzakelijk als bouwland gebruikt: in 1978 was 61% van deze grond in gebruik voor akkerbouw, 25% als grasland en 14% voor tuinbouw. Dit betekent dat deze cultuurgrond aanzienlijk meer grasland omvat dan Zuid-Beveland en Zeeland gemiddeld (11%, respectievelijk 13%).

Tabel 3.1 Grondgebruik

	Bouwland		Grasland		Tuinland 1)		Totaal
	ha	%	ha	%	ha	%	ha
Hoofdberoepsbedrijven:							
vnl. in rel.gebied '75	52	35	97	65	-	-	149
vnl. in rel.gebied '78	58	37	98	62	1	1	157
vnl. elders in blok '75	403	56	203	29	109	15	715
vnl. elders in blok '78	438	61	178	25	104	14	720
vnl. elders '75	987	62	335	21	260	17	1582
vnl. elders '78	1059	63	355	21	269	16	1683
totaal '75	1442	59	635	26	369	15	2446
totaal '78	1555	61	631	25	374	14	2560
Nevenbedrijven '75	111	53	66	31	33	16	210
Nevenbedrijven '78	97	53	62	34	25	13	184

1) Inclusief braakland.

De bedrijven die voornamelijk in het relatienotagebied liggen, bestaan voor 62% uit grasland, de overige bedrijven met voornamelijk grond in het blok voor 25% en de bedrijven die voornamelijk elders liggen voor 21% (in het blok is volgens de Landinrichtingsdienst 40% grasland). Voorts bestaan de nevenbedrijven gemiddeld voor een groter deel uit grasland dan de hoofdberoepsbedrijven. De bedrijven die voornamelijk in het relatienotagebied liggen niet meegerekend, zijn de verschillen in bouwland- en tuinlandpercentages gering.

Hoewel de cultuurgrond dus hoofdzakelijk bouwland is, overweegt de akkerbouw in de totale produktieomvang niet. In 1978 maakte de akkerbouw namelijk 36%, de tuinbouw 40%, de rundveehouderij 18% en de intensieve veehouderij 6% van de produktieomvang (gemeten in sbe) van alle hoofdberoepsbedrijven uit. Op de nevenbedrijven was weliswaar het percentage grasland hoger dan op de hoofdberoepsbedrijven, maar het aandeel van de rundveehouderij lager (14%) en het aandeel van de tuinbouw hoger (46%). Dit houdt dus een veel extensiever gebruik van het grasland in.

Tabel 3.2 Samenstelling van en ontwikkeling in de produktie

Hoofdberoeps- bedrijven	Tuinbouw		Akkerbouw		Rundvee- houderij		Intensieve veehouderij		Groei- index 1)
	groei- index	% '78	groei- index	% '78	groei- index	% '78	groei- index	% '78	
	1)		1)		1)		1)		
Vnl.in rel.geb.	120	1	122	33	103	66	-	-	109
Vnl.elders in blok	101	42	106	30	90	14	112	14	102
Vnl.elders	100	42	110	40	98	17	75	1	103
Totaal	101	40	109	36	97	18	109	6	103
Zuid-Beveland	99	45	112	43	88	9	132	3	103
Zeeland	94	25	106	57	85	14	125	4	100
Nederland	106	28	107	15	98	42	140	15	107

1) Over de periode 1975-1978, waarbij 1975 op 100 is gesteld.

De totale produktieomvang nam in de laatste drie jaar in gelijke mate toe als op Zuid-Beveland, dat is iets sneller dan in Zeeland maar iets langzamer dan landelijk. Verder valt uit de tabel op te merken dat vergeleken met Zuid-Beveland en Zeeland de rundveehouderij en de intensieve veehouderij er van meer betekenis zijn, vergeleken met landelijk evenwel van veel minder betekenis.

Per produktietak loopt de groei nogal uiteen. De akkerbouw en de intensieve veehouderij namen toe, de tuinbouw bleef gelijk en

de rundveehouderij vertoont een lichte teruggang.

Een gedeelte van de bedrijven heeft één produktietak (vooral fruitteelt of akkerbouw) en een gedeelte heeft twee of meer bedrijfstakken. Het samengaan van akkerbouw en rundveehouderij komt veel meer voor dan combinaties van akkerbouw of rundveehouderij met fruitteelt of intensieve veehouderij. De relatieve betekenis van de bedrijfstakken loopt ver uiteen. De indeling in een zestal bedrijfstypen is dan ook als een compromis te beschouwen.

3.2 De akkerbouw

Het bouwland omvatte in 1978 61% van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven. Op 84% van de bedrijven (in 1975 op 82%) kwam bouwland voor. De oppervlakte bouwland (1555 ha) van deze 92 bedrijven was ruim 100 ha groter dan van de bedrijven in 1975. De helft van deze 92 bedrijven had minder dan 10 ha bouwland, 19 van 10 tot 20 ha bouwland en 25 minstens 20 ha bouwland. Van deze 25 bedrijven met minstens 20 ha bouwland liggen er slechts 7 met hun grond voornamelijk in het blok.

Tabel 3.3 Bedrijfsarealen bouwland in 1978

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal met ha bouwland						Ha e.m. bouwland
	geen	tot 3	3-10	10-20	20-40	40	
Akkerbouwbedr.	-	-	3	8	13	10	1130
Rundveebedr.	-	1	8	5	1	-	143
Intensieve vee- houderijbedr.	4	2	1	-	-	-	8
Fruitbedrijven	12	11	5	3	-	-	82
Ov.tuinb.bedr.	6	3	2	-	-	-	16
Gemengde bedr.	-	2	10	3	-	1	176
Totaal	22	19	29	19	14	11	1555
Vnl.in rel.geb.	-	-	6	1	-	-	58
Vnl.elders in blok	17	9	6	9	5	2	438
Vnl.elders	5	10	17	9	9	9	1059

Het areaal bouwland is op veel van deze bedrijven dus klein. Zoals tabel 3.3 aantoont, zijn er met name nogal wat fruitteelt-bedrijven die naast het fruit een klein areaal bouwland hebben.

Het bouwlandgebruik op de bedrijven met grond in het blok is in zijn totaliteit iets intensiever dan gemiddeld op Zuid-Beveland en in Zeeland. In de gewassenkeuze is er namelijk enig verschil. De bedrijven hier telen wat minder granen en meer mais en handels-

gewassen. Ook tussen de onderscheiden groepen bedrijven bestaan verschillen. Dit betreft vooral de betekenis van de snijmaisteelt in het bouwplan: deze varieert van 18% op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok tot 8% op de bedrijven met voornamelijk grond elders.

Tabel 3.4 Bouwlandgebruik in 1978 vergeleken met elders

Percentage gewassen	Bedrijven met grond			Zuid- Beveland	Zee- land
	vnl.in blok	vnl.elders	totaal		
Granen	38	39	38	44	39
Aardappelen	15	13	14	16	16
Suikerbieten	17	23	21	25	22
Snijmais 1)	18	8	11	3	2
Overige	12	17	16	12	21
Totaal	100	100	100	100	100
Sbe/ha 2)	5,03	4,71	4,82	4,47	4,38

1) Inclusief voederbieten.

2) Sbe voor akkerbouw per ha bouwland.

Vergeleken met 1975 was het percentage granen in 1978 iets hoger en het percentage aardappelen en suikerbieten te zamen iets lager, terwijl het percentage snijmais plus voederbieten en het percentage overige gewassen (voornamelijk uien, luzerne, graszaad, vlas en peulvruchten) gelijk waren. Uit de vergelijking met 1975 kunnen evenwel niet zonder meer ontwikkelingen worden afgeleid. Het areaal van sommige gewassen (met name van "vrije" gewassen) heeft namelijk van jaar tot jaar een vrij grillig verloop.

De - vrij kleine - verschillen die er in de gewassenkeuze tussen de bedrijven naar bedrijfsoppervlakte zijn, bewerkstelligen in het algemeen niet dat de intensiteit van de akkerbouw sterk uiteenloopt. Volgens de tabel is deze op de grote bedrijven zelfs iets hoger dan op de middelgrote bedrijven en evenhoog als op de kleinere bedrijven. Op de kleinere bedrijven wordt dus in het algemeen de kleinere oppervlakte niet gecompenseerd door een intensiever bouwplan *).

*) De vergelijking dringt zich op met de ontwikkeling in de Nederlandse rundveehouderij. Was het eertijds zo dat naarmate de bedrijven kleiner in oppervlakte waren de melkveedichtheid in het algemeen hoger was, reeds geruime tijd is dit niet meer zo. Mede door modernisering van de bedrijfsgebouwen is nu eerder het omgekeerde het geval.

Tabel 3.5 Bouwlandgebruik in 1978 naar groepen bedrijven

Hoofdberoeps- bedrijven	Ha bouw- land	Percentage					Sbe/ ha
		gra- nen	aard- appelen	suiker- bieten	snij- mais 1)	overige gewassen	
tot 10 ha	41	34	20	17	12	17	4,95
10 - 20 ha	181	38	14	17	15	16	4,53
20 - 40 ha	520	37	9	19	17	18	4,75
vanaf 40 ha	813	40	16	24	6	14	4,91
Totaal	1555	38	14	21	11	16	4,82
Akkerbouwbedr.	1130	42	16	22	4	16	4,83
Veeh.bedr.	151	29	4	16	46	5	4,04
Tuinbouwbedr.	98	44	7	20	7	22	4,62
Gemengde bedr.	176	20	12	17	25	26	5,48

1) Inclusief voederbieten.

Naar bedrijfstype zijn er wel duidelijke verschillen. Op de veehouderijbedrijven was in 1978 bijna de helft (46%) van het bouwland in gebruik voor snijmais, tegen slechts 4% op de akkerbouwbedrijven en een kwart op de gemengde bedrijven.

3.3 De fruitteelt en de overige tuinbouw

In 1978 werd 14% van de oppervlakte cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven met grond in het blok voor tuinbouw gebruikt, waarbij deze evenwel 40% bijdroeg in de totale produktieomvang van deze bedrijven. Het tuinbouwareaal van 359 ha betrof bijna geheel fruitteelt (341 ha), en dit vrijwel alleen de teelt van hardfruit (appels en peren).

Naast enkele bedrijven met veel fruit (een viertal bedrijven heeft zelfs minstens 20 ha fruitaanplant), zijn er vele bedrijven met slechts enkele hectaren fruitteelt. Daaronder bevinden zich veel nevenbedrijven en bedrijven waarop een andere produktierichting in de meerderheid is.

De totale oppervlakte hardfruit is in de laatste drie jaren gelijkgebleven, terwijl het hardfruitareaal op Zuid-Beveland met 4%, in Zeeland met 3% en in geheel Nederland met 10% verminderde. Uit de tabellen 3.1 en 3.2 is af te leiden dat er in het areaalverloop op de bedrijven met de meeste grond in het blok en de bedrijven met de meeste grond elders geen belangrijk verschil bestaat.

Tabel 3.6 Verloop en betekenis van de bedrijfsarealen hardfruit

	Aantal met ha hardfruit								Ha	
	0,25-3		3-7		7-15		15 e.m.		totaal	
	'75	'78	'75	'78	'75	'78	'75	'78	'75	'78
"Zuivere" fruit-bedrijven 1)	1	1	9	9	8	10	5	5	257	277
Fruitbedr. 1)	6	4	14	11	8	11	5	5	284	288
Hoofdberoepsbedr.	16	14	20	17	9	12	5	5	327	331
Vnl.in rel.geb.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vnl.elders in blok	5	5	9	9	5	5	-	-	98	96
Vnl.elders	11	9	11	8	4	7	5	5	229	235
Nevenbedrijven	13	10	2	-	1	1	-	-	26	21
Alle bedrijven	29	24	22	17	10	13	5	5	353	352

- 1). Hoofdberoepsbedrijven met minstens 80%, resp. 60% sbe's voor fruitteelt.

De overige tuinbouw beslaat een gering areaal. Er waren in 1978 8 ha kleinfruit, 7 ha intensieve groenten in de open grond, 3 ha bloembollen (voornamelijk gladiolen), 2 ha boomteelt en 1 ha glastuinbouw. Deze teelten komen grotendeels voor op enkele (in 1978 6) zogenaamde overige tuinbouwbedrijven. Daarnaast waren er in het gebied nog 5 champignonkwekerijen (met in totaal 2650 m2 champignons).

Tabel 3.7 Overzicht van de overige tuinbouw

	Hoofdberoepsbedrijven					
	vnl.in blok		vnl. elders		totaal	
	1975	1978	1975	1978	1975	1978
Ha kleinfruit	3,91	1,37	7,10	5,71	11,01	7,08
Ha intens.groenten	0,58	2,25	0,70	4,00	1,28	6,25
Ha bloembollen	1,86	0,65	2,47	2,20	4,33	2,85
Ha boomteelt	0,27	0,11	1,76	1,16	2,03	1,27
Ha glastuinbouw	1,17	0,93	0,06	0,09	1,23	1,02
M2 champignons	1780	2650	-	-	1780	2650

Uit het overzicht van de overige tuinbouw blijkt dat de arealen kleinfruit, bloembollen, boomteelt en glastuinbouw vergeleken met 1975 waren verminderd en alleen de arealen intensieve groenten en champignons zijn toegenomen. Alleen de glastuinbouw

en de champignons komen overwegend voor op bedrijven die voornamelijk in het blok zijn gelegen.

Op een zestal bedrijven kwam glastuinbouw voor. Het glasareaal wordt hoofdzakelijk voor bloementeel gebruikt. Het merendeel van het overige glasareaal (een kwart van het totale areaal) was onverwarmd.

3.4 De rundveehouderij

In het begin van dit hoofdstuk bleek reeds dat de betekenis van de rundveehouderij voor de bedrijven, onderscheiden naar ligging van het grootste deel van hun grond, sterk uiteenloopt. Zo droeg de rundveehouderij gemiddeld voor 66% bij in de omvang van de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, voor 14% in de omvang van de bedrijven met voornamelijk grond elders in het blok en voor 17% in de omvang van de bedrijven met voornamelijk grond elders. Naar percentage grasland waaruit de bedrijven bestaan, zijn er overeenkomstige grote verschillen.

Tabel 3.8 Rundveehouderij in 1978

Hoofdberoeps- bedrijven	Vnl. in rel. gebied		Vnl. elders in blok		Vnl. elders		To- taal
	rund-	overige	rund-	overige	rund-	overige	
	vee- bedr.	be- drijven	vee- bedr.	be- drijven	vee- bedr.	be- drijven	
Ha grasland	59	39	90	88	127	228	631
Ha ruwvoedergew. 1)	76	51	112	123	152	285	799
Aantal bedrijven 2)	4	3	4	21	7	35	74
Aantal met melkvee	4	2	4	5	7	10	35
Aantal melkkoeien	118	7	123	29	263	121	661
Stuks jongvee	86	25	139	26	235	154	665
Stuks mestvee	30	64	184	324	92	544	1238
Aantal g.v.e.	182	64	308	277	436	577	1843
Melkk.per bedr. 3)	30	4	31	6	38	12	19
Melkk.p. 100 ha 1)	155	14	109	24	173	43	83
G.v.e.p. 100 ha 1)	239	127	274	225	287	203	231

1) Grasland plus oppervlakte snijmais en voederbieten.

2) Met ruwvoedergewassen.

3) Met melkvee.

Hoewel de rundveehouderij slechts voor 18% bijdraagt in de totale omvang van de hoofdberoepsbedrijven, had 65% van deze bedrijven ruwvoedergewassen (grasland plus snijmais en voederbieten). Dit houdt in dat op vele bedrijven het grasland van vrij geringe betekenis is en/of extensief wordt gebruikt. In tabel 3.8 wordt dit aangetoond.

Op de 15 bedrijven waarop de rundveehouderij de omvangrijkste produktierichting is, is de gemiddelde melkveedichtheid 148 koeien per 100 ha ruwvoedergewassen, op de 59 overige bedrijven met ruwvoedergewassen slechts 34 per 100. Door vooral het vele mestvee dat op de laatstgenoemde bedrijven wordt gehouden 1), loopt de totale veedichtheid minder uiteen: deze is op de rundveebedrijven 272 g.v.e. per 100 ha tegen 200 per 100 ha op de overige bedrijven.

Dat de gemiddelde veedichtheid op de bedrijven met grond in het blok laag is, blijkt uit vergelijkende cijfers.

Tabel 3.9 Vergelijkende cijfers over de intensiteit

Hoofdberoeps- en nevenbedrijven	Bedrijven met grond in blok		Zuid- Beveland		Zeeland		Neder- land
	1975	1978	1975	1978	1975	1978	
Index ha ruwvoeder	100	99	100	89	100	90	.
Index aantal koeien	100	95	100	95	100	88	.
Index aantal g.v.e.	100	93	100	93	100	88	.
Jongvee/100 koeien	70	101	63	81	100	109	81
Mestvee/100 koeien	210	188	202	180	176	168	16
Koeien per 100 ha	81	78	87	93	100	97	177
G.v.e. per 100 ha	232	219	237	247	267	261	257

Zowel de melkveedichtheid als de totale veedichtheid is relatief laag. Bovendien zijn deze in de laatste jaren nog iets lager geworden. Deze vergeleken met Zuid-Beveland en Zeeland lage melkveedichtheid en totale veedichtheid wordt vooral veroorzaakt door het extensieve graslandgebruik op de bedrijven met de meeste grond in het blok (zie tabel 3.8). Hierbij spannen de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied, en de bedrijven met een andere hoofdproduktietak dan de rundveehouderij, de kroon.

Een ander aspect is dat in de rundveehouderij de melkveehouderij, mits in niet te kleine eenheid, vergeleken met de opfok van jongvee, de mestveehouderij en de schapenhouderij, nog het meest lonend is. Is naar landelijke maatstaven gemeten de melkveedichtheid in Zeeland en op Zuid-Beveland toch reeds zeer laag, op de bedrijven met grond in het blok is deze nog lager.

1) Schapen worden er in deze twee groepen bedrijven ongeveer evenveel gehouden.

Tabel 3.10 Bedrijfsarealen grasland in 1978

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal met ha grasland					Ha grasland
	tot 3	3-10	10-20	20-30	30 e.m.	
Rundveebedrijven	-	2	7	4	2	276
Gemengde bedrijven	1	9	4	1	-	134
Akkerbouwbedrijven	10	12	5	1	-	184
Overige bedrijven	9	2	2	-	-	37
Totaal	20	25	18	6	2	631
Vnl. in rel.geb.	-	1	5	1	-	98
Vnl. elders in blok	8	11	2	2	1	178
Vnl. elders	12	13	11	3	1	355

Ook bij een hogere melkveedichtheid (bijvoorbeeld gelijk aan het landelijk niveau) zouden vele bedrijven nog te weinig grasland hebben 1) voor melkveehouderij in een niet te kleine eenheid op moderne wijze. Bovendien wordt opvoering van de produktie en modernisering van de bedrijfsvoering bemoeilijkt door de veelal slechte verkaveling en ontwatering, de veelal ongunstige bodemgesteldheid en het lage opbrengend vermogen van de graslandpercelen (zie paragraaf 2.5).

Van de 71 bedrijven met grasland hebben er 20 minder dan 3 ha, 45 (bijna twee derde) minder dan 10 ha en slechts 8 minstens 20 ha grasland.

Tabel 3.11 Intensiteit naar bedrijfsoppervlakte en areaal grasland in 1978

Bedrijfsoppervlakte en veedichtheid	Hoofdberoepsbedrijven met grasland					Koeien per 100 ha x)	G.v.e. per 100 ha x)
	tot 3 ha	3-10 ha	10-20 ha	20 e.m. ha	to- taal		
tot 10 ha	7	4	-	-	11	60	168
10 - 20 ha	7	10	2	-	19	147	293
20 - 30 ha	2	3	9	3	17	146	287
vanaf 30 ha	4	8	7	5	24	65	306
Totaal	20	25	18	8	71		
Koeien/100 ha x)	-	64	117	132		105	
G.v.e./100 ha x)	363	281	272	315			292

x) Grasland.

1) Beweiding is nog steeds de goedkoopste wijze van voederwinning voor rundvee.

Terwijl bij 71 bedrijven grasland hoort, wordt slechts op 32 van deze bedrijven melkvee gehouden. Een meerderheid van de melkveehouders heeft bovendien minder dan 20 koeien en slechts 2 minstens 50 koeien. Tegelijkertijd kan evenwel één man met gebruikmaking van moderne technieken (doorloopmelkstal, ligboxenstal e.d.) onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden een 50-tal koeien verzorgen.

Tabel 3.12 Omvang van de melkveestapel in 1978

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal melkveehouders						to- taal
	met koeien						
	tot 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	
Vnl. in rel.geb.	2	1	-	2	1	-	6
Vnl. elders in blok	4	2	-	2	1	-	9
Vnl. elders	6	3	3	2	1	2	17
Totaal	12	6	3	6	3	2	32

Daar de cultuurtechnische omstandigheden veel te wensen over laten (zie paragraaf 2.5), is het niet verwonderlijk dat er slechts drie bedrijven zijn met een ligboxenstal. Ook op deze bedrijven is het aantal kavels groot en de huiskavel klein.

Ondanks dat de mestveehouderij vergeleken met de melkveehouderij in het algemeen minder lonend is, wordt hier dus veel mestvee gehouden. Evenals het aantal koeien, is evenwel de omvang van de mestveehouderij in de laatste drie jaar verminderd. Ook het aantal bedrijven waarop rundvee wordt gemest, is afgenomen. Niettemin is de mestveehouderij hier belangrijk: op 60% van de (overwegend) akkerbouwbedrijven, op de helft van de gemengde bedrijven en op 40% van de rundveebedrijven wordt rundvee gemest. Een opmerkelijk verschil met de melkveehouderij is voorts dat, terwijl 70% van het melkvee wordt gehouden op de bedrijven kleiner dan 30 ha, 70% van het mestvee wordt gehouden op de bedrijven van 30 ha en meer.

3.5 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij bestaat voornamelijk uit kippenhouderij en pluimveemesterij; er is enige varkensmesterij en -fokkerij. Kalvermesterij komt in het geheel niet voor.

In 1978 maakte de intensieve veehouderij 6% van de totale productieomvang uit, dat is méér dan gemiddeld op Zuid-Beveland en in Zeeland maar belangrijk minder dan landelijk (zie tabel 3.2). Ze komt bijna uitsluitend voor op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok, op deze bedrijven maakt ze 14% van de totale produk-

· tieomvang uit. Op de bedrijven met voornamelijk grond elders komt slechts sporadisch intensieve veehouderij van enige omvang voor.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij is in de laatste drie jaar verminderd. Het aantal met kleinere eenheden nam relatief sterk af. Door méér dieren en minder bedrijven waarop deze gehouden worden, zijn de eenheden per bedrijf ongeveer verdubbeld. Niettemin zijn de eenheden in de intensieve veehouderij nog grotendeels klein en zijn er slechts enkele bedrijven (voornamelijk in de pluimveehouderij) met technisch-economisch rationele eenheden. De vijf gespecialiseerde intensieve veehouderijbedrijven zijn dan ook pluimveebedrijven.

Tabel 3.13 Bedrijven in 1978 naar omvang van de intensieve veehouderij

Hoofdberoeps- bedrijven	Produktie-eenheden voor één arbeidskracht naar doelmatigheid 1)		Aantal bedrijven met intensieve veehoude- rij in eenheden	
	1	2	1	2
Mestvarkens	tot 400	400-1100	8	-
Fokzeugen	tot 40	40- 100	4	1
Kippen (x 1000)	tot 5	5- 12	3	3
Mestkuikens (x 1000)	tot 20	20- 50	-	2

- 1) Bij 1 zijn door vergroting van de eenheden aanzienlijke schaalvoordelen te bereiken, bij 2 geeft vergroting nog slechts beperkte schaalvoordelen.

In tabel 3.13 is per tak aangegeven boven welke eenheden nog slechts beperkte schaalvoordelen zijn te verkrijgen. Het blijkt dat geen enkele varkensmesterij en een enkele fokkerij een dergelijke omvang heeft. Het gemiddeld aantal mestvarkens per bedrijf met deze dieren is momenteel 27 en het gemiddeld aantal fokzeugen 17.

3.6 De bedrijfsomvang en de produktieomvang per arbeidskracht

3.6.1 De bedrijfsomvang

Er bestaat een grote verscheidenheid in de bedrijfsomvang, ook onder bedrijven van hetzelfde type.

Tabel 3.14 De bedrijfsomvang

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedr. vansbe in 1978						Aantal sbe gemiddeld	
	tot	90-	120-	150-	190-	250	'75	'78
	90	120	150	190	250	e.m.		
Akkerbouwbedrijven	7	6	3	4	5	9	210	190
Rundveebedrijven	1	2	3	3	3	3	145	190
Intens.veeh.bedr.	1	1	1	2	1	1	149	170
Fruitbedrijven	8	3	4	4	6	6	205	210
Overige tuinb.bedr.	3	1	5	-	2	-	107	131
Gemengde bedrijven	8	1	1	3	1	-	135	152
Alle bedrijven	28	14	17	16	18	21	172	183
Vnl.in rel.gebied	3	1	2	-	1	-	115	125
Vnl.elders in blok	10	7	11	6	8	6	144	156
Vnl.elders	15	6	4	10	9	15	202	212

Ruim een derde (37%) van de bedrijven had in 1978 minder dan 120 sbe, terwijl dit ongeveer de minimumomvang is voor een modern bedrijf om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht 1). Onder de zogenaamde overige tuinbouwbedrijven, de gemengde bedrijven en de bedrijven met voornamelijk grond in het relatienotagebied was dit zelfs de helft. Voor andere groepen is dit gedeelte kleiner. Met name onder de bedrijven met voornamelijk grond buiten het blok bevinden zich relatief veel grotere bedrijven.

De produktieomvang per hoofdberoepsbedrijf bedroeg in 1978 183 sbe. Per bedrijf met de meeste grond in het relatienotagebied en elders in het blok was dit evenwel aanzienlijk minder, namelijk respectievelijk 125 en 156 sbe. Het gemiddelde van laatstgenoemde twee groepen bedrijven komt vrijwel overeen met het gemiddelde voor Zuid-Beveland (155 sbe) en is iets hoger dan provinciaal (145 sbe).

In 1975 was de produktieomvang per bedrijf 172 sbe. De groei bedroeg derhalve 2,1% per jaar, wat bijna gelijk is aan de groei voor geheel Zuid-Beveland.

3.6.2 De produktieomvang per arbeidskracht

Het aantal sbe per arbeidskracht kan gezien worden als een maatstaf voor de mogelijkheden om inkomen te verkrijgen. De ontwikkeling hiervan is uiteraard zowel afhankelijk van het verloop van de produktieomvang als van het verloop van het aantal arbeidskrachten. In een aantal gevallen is de arbeidsbezetting evenwel

1) Bron: Landbouw-Economisch Bericht 1979.

een vast gegeven. De arbeidsproduktiviteit wordt hier overigens zeer globaal benaderd 1).

Tabel 3.15 Produktie en arbeid in 1975 en 1978

Hoofdberoeps- bedrijven	Sbe per be- drijf		Arbeidskrach- ten per bedr.		Sbe per ar- beidskracht	
	1975	1978	1975	1978	1975	1978
Akkerbouwbedrijven	210	190	1,6	1,6	128	120
Rundveebedrijven	145	190	1,3	1,4	112	136
Intens.veeh.bedr.	149	170	1,3	1,3	116	132
Fruitbedrijven	205	210	1,7	1,8	119	119
Overige tuinb.bedr.	107	131	1,2	1,2	98	111
Gemengde bedrijven	135	152	1,3	1,4	102	111
Alle bedrijven	172	183	1,5	1,5	116	120
Vnl. in rel.gebied	115	125	1,1	1,1	101	109
Vnl. elders in blok	144	156	1,4	1,4	106	110
Vnl. elders	202	212	1,6	1,7	124	128

Ongeveer 120 sbe per arbeidskracht is voldoende voor een redelijk inkomen (c.a.o.-loon landarbeider). Deze norm wordt gemiddeld gehaald, dank zij de grotere arbeidsproduktiviteit op de bedrijven met voornamelijk grond buiten het blok. Overigens is het gemiddelde voor de bedrijven met voornamelijk grond in het blok (110 sbe per arbeidskracht) gelijk aan het gemiddelde voor het Zuidwestelijk Kleigebied van Nederland en geheel Nederland 2). Zowel dus naar bedrijfsomvang als naar produktieomvang per vaste arbeidskracht komen deze bedrijven met voornamelijk grond in het blok nagenoeg overeen met het regionale en landelijke gemiddelde.

Deze gemiddelden verbergen uiteraard een grote spreiding. Ruim een derde van de bedrijven is reeds kleiner dan 120 sbe, zodat op deze bedrijven de norm van 120 sbe per arbeidskracht niet gehaald kan worden.

- 1) De produktieomvang wordt immers gemeten in sbe aan de hand van de bij de landbouwtellingen geregistreeerde gewassen en dieren, terwijl als arbeidskrachten de mannelijke regelmatig op de bedrijven meewerkende (minimaal een derde van de arbeidstijd) arbeidskrachten worden gerekend waarbij de volwaardigheid buiten beschouwing blijft (geen omrekening in v.a.k.).
- 2) Zie bladzij 56 van het Landbouw-Economisch Bericht 1979.

Tabel 3.16 Arbeidsproduktiviteit naar bedrijfsomvang en arbeidsbezetting in 1978

..... bedrijven	Bedrijven van sbe						Totaal
	tot	70-	120-	180-	250-	350	
	70	120	180	250	350	e.m.	
Eenmans:							
- aantal	12	26	20	14	-	-	72
- sbe/man	50	90	144	208	-	-	122
Tweemans:							
- aantal	-	4	10	5	6	5	30
- sbe/man	-	48	79	113	146	218	117
Drie of meer:							
- aantal	-	-	-	2	3	7	12
- sbe/man	-	-	-	110	94	135	117
Totaal:							
- aantal	12	30	30	21	9	12	114
- sbe/man	50	81	111	149	124	156	120

Uit tabel 3.16 blijkt duidelijk de invloed van de bedrijfsomvang en van de arbeidsbezetting op de arbeidsproduktiviteit. Een lage arbeidsproduktiviteit wordt aangetroffen op de kleinere (eenmans) bedrijven en op de meermansbedrijven die hiervoor eigenlijk te klein zijn, een hoge arbeidsproduktiviteit op de grotere eenmansbedrijven en op de uitgesproken grote bedrijven waarop men kans ziet met een beperkte arbeidsbezetting te volstaan.

4. Verwachtingen ten aanzien van de toekomstige structuur van de landbouw

In dit hoofdstuk zal nagegaan worden hoe de structuur van de landbouw zich naar verwachting in de komende periode van tien jaren (1978-1988) zal ontwikkelen. De basis van deze prognose wordt gevormd door de ontwikkelingen die in de afgelopen jaren plaats hadden en die in het voorgaande beschreven zijn. De techniek die hierbij gebruikt wordt; is hoofdzakelijk die van de beredeneerde trendextrapolatie, dat wil zeggen dat de trends uit het recente verleden niet zonder meer worden doorgetrokken, maar aangepast worden naar gelang een ander verloop te voorzien is. Er kunnen zich evenwel ontwikkelingen voordoen die niet te voorzien zijn. Bovendien is de basis van de prognose, namelijk de periode 1975-1978, smal. Voorts moet opgemerkt worden dat met de aanwijzing van een relatienotagebied en de uitvoering van een ruilverkaveling in dit hoofdstuk geen rekening gehouden kan worden, aangezien momenteel nog niet te voorzien is welke gevolgen deze ingrepen zullen hebben. Wel is rekening gehouden met de op korte termijn te realiseren verbreding van het kanaal door Zuid-Beveland, die + 100 ha cultuurgrond in het gebied zal vergen. De resultaten van de vooruitberekeningen moeten dus met grote voorzichtigheid gehanteerd worden.

De vooruitberekeningen in dit hoofdstuk zullen met uitzondering van de vooruitberekening van het aantal bedrijven, alleen betrekking hebben op de bedrijven die de grond hoofdzakelijk in het blok hebben. De reden hiervoor is dat met deze groep de situatie in het blok beter benaderd wordt dan wanneer alle bedrijven met grond in het blok in de beschouwing betrokken worden.

4.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

Een prognose van het aantal bedrijven met grond in het blok is in zoverre een hachelijke zaak dat het verloop mede afhankelijk is van het al dan niet afstoten van het minderheidsbelang dat sommige bedrijven hebben in het blok. Overigens wijst niets er op dat hierin een ander patroon moet worden verwacht dan in de periode 1975-1978, waarin het nauwelijks voorkwam dat dit minderheidsbelang werd afgestoten. Het kwam bovendien nauwelijks voor dat de bedrijfssituatie dermate veranderde dat een bedrijf met voornamelijk grond in het blok een minderheidsbelang in het blok kreeg. Dit wijst dus op een vrij geringe grondmobiliteit (zaaiklaar huren en verhuren niet meegerekend).

Beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden in de periode 1975-1978 had tot gevolg dat er drie bedrijven verdwenen, terwijl

er eveneens drie door opvolgers (zoons) werden voortgezet. Van de 39 bedrijfshoofden van minstens 57 jaar (verwacht mag worden dat op deze bedrijven in de komende tien jaar de opvolging aan de orde komt) hadden er 14 geen opvolger. Weliswaar is er enige kans dat een enkele voor opvolging bestemde zoon later alsnog een beroep buiten de landbouw kiest, maar anderzijds dat enkele bedrijven door een niet-familielid worden voortgezet of alsnog door een fami-lielid. Gezien de grootte en structuur van deze bedrijven wordt er van uitgegaan dat een drietal zonder opvolging in eigen kring, toch wordt voortgezet.

Terwijl beroepsbeëindiging als een min of meer natuurlijk verloop is te beschouwen, vormt beroepsverandering in de meeste gevallen een reactie op aanhoudend ongunstige bedrijfsresultaten. Ongunstige bedrijfsresultaten komen met name voor op in omvang kleine bedrijven. Wanneer om andere redenen beroepsverandering plaatsvindt, is er namelijk een reële kans dat een ander het bedrijf voortzet. In de afgelopen drie jaren veranderde 4% van de jongere 1) ondernemers (met bedrijven van gemiddeld 82 sbe) van beroep. Sinds 1975 is het percentage kleinere bedrijven van jongere bedrijfshoofden ongeveer gelijk gebleven 2) en momenteel heeft nog circa een derde van de jongere bedrijfshoofden een te klein bedrijf. Vandaar dat ook in de toekomst waarschijnlijk nog ondernemers van beroep zullen veranderen. De vooruitzichten ten aanzien van de werkgelegenheid buiten de landbouw zijn echter ongunstig, zodat rekening wordt gehouden met een iets lager percentage beroepsverandering dan in het recente verleden.

De verdwijning van bedrijven om andere redenen dan beroepsverandering of -beëindiging zal ook in de toekomst voorkomen. Bij de vooruitberekening wordt eenzelfde - zeer gering - percentage aangehouden als in het verleden is waargenomen.

Een onzekere factor in het geheel van de aantalsontwikkeling is het aantal "nieuwe" bedrijven. In het recente verleden kwamen er slechts incidenteel een landbouwbedrijf en een tuinbouwbedrijf (champignonbedrijf) bij 3). Ook voor de toekomst moet rekening worden gehouden met het incidenteel voorkomen van nieuwe bedrijven in de hoofdberoepsgroep (hetzij vanuit de nevenbedrijven of door stichting). Het zou, gezien de kleine aantallen waarom het hier gaat, te ver voeren nieuwe vestigingen vooral afhankelijk te stellen van de perspectieven van de produktierichtingen.

-
- 1) Jonger dan 55 jaar.
 - 2) In 1975 was 36% en in 1978 32% van de bedoelde bedrijven kleiner dan 120 sbe, terwijl deze norm - nu iets minder dan voorheen - in de loop der jaren iets naar boven opschuift.
 - 3) In een ander geval betekende de vermeerdering van het aantal tuinbouwbedrijven met grond in het blok slechts dat bij een bestaand bedrijf grond in het blok gins behoren.

Op basis van de voorgaande veronderstellingen vermindert het aantal hoofdberoepsbedrijven van 114 in 1978 tot 100 in 1988 1). In bijlage 2 zijn de uittreding en de toetreding van bedrijfschefs in de vorm van een zogenaamd demografisch model weergegeven, zowel voor het recente verleden als de verwachtingen hieromtrent voor de toekomst.

Dit resultaat wordt vervolgens vergeleken met de verwachte ontwikkeling volgens streekkenners. Gegrond op hun kennis van de betreffende bedrijven is namelijk aangegeven of deze in 1988 nog als hoofdberoepsbedrijf zullen functioneren of niet 2). Volgens deze benadering zijn er van de 114 hoofdberoepsbedrijven in 1978 93 als blijvers in de komende tien jaar te beschouwen en 12 als wijkers, terwijl bij 9 geen uitspraak is te doen.

Deze beide uitkomsten zijn evenwel niet geheel vergelijkbaar. Bij de indeling in blijvers en wijkers wordt geen rekening gehouden met stichting van bedrijven enerzijds en vroegtijdige sterfte of invaliditeit en bedrijfswisseling anderzijds. Daarbij is het zeer wel mogelijk dat bij de indeling in blijvers en wijkers rekening is gehouden met het opheffen van bedrijven door de onttrekking van cultuurground voor de verbreding van het kanaal. Bij de prognose op basis van uittreding en toetreding is dit niet gedaan.

Het aantal bedrijven in 1988 wordt nu op + 95 geraamd. Dat is een iets hoger aantal dan het aantal blijvers, doordat er rekening gehouden moet worden met de stichting van enkele bedrijven en een iets lager aantal dan volgens het demografisch model berekend is, aangezien hierbij geen rekening wordt gehouden met extra opheffing van bedrijven door verbreding van het kanaal. Dit aantal komt neer op een jaarlijkse vermindering in de periode 1978-1988 met 1,8% per jaar (voorheen 1,1%).

Op welk aantal is nu het aantal bedrijven met voornamelijk grond in het blok te ramen?

Hiervoor maken we gebruik van de indeling in blijvers en wijkers. Van de 93 "blijvers" hebben er 43 hoofdzakelijk hun grond in het blok. Rekening houdend met de toetreding van enkele nieuwe bedrijven, is het aantal bedrijven met hoofdzakelijk grond in het blok in 1988 te stellen op + 45.

-
- 1) Namelijk als saldo van de vermindering met 19 (10 wegens beroepsbeëindiging en 9 door beroepsverandering plus overige oorzaken) en een vermeerdering met 5 (voormalige nevenbedrijven en nieuwe stichtingen).
 - 2) In de gevallen van twijfel over het al dan niet voortbestaan, zijn deze gevallen voor de helft als blijvers gerekend en voor de helft als wijkers.

Tabel 4.1 Benadering toekomstige aantalsontwikkeling

Hoofd- beroeps- bedrijven	Bedrijfshoofden	In 1978	Over '78-'88 gezien als			Ra- ming 1988
			wij- ker	wijker of blijver	blij- ver	
Vnl. in blok	57 jr e.o. met opv.	8	-	1	7	
	57 jr e.o. zonder opv.	6	3	2	1	
	50-57 jaar	19	2	1	16	
	jonger dan 50 jaar	22	-	3	19	
	totaal	55	5	7	43	45
Vnl. elders	57 jr e.o. met opv.	17	1	1	15	
	57 jr e.o. zonder opv.	8	4	-	4	
	50-57 jaar	12	-	1	11	
	jonger dan 50 jaar	22	2	-	20	
	totaal	59	7	2	50	(50)

4.2 Bedrijfsoppervlaktestructuur

De oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok is in de afgelopen drie jaren gelijkgebleven. In de toekomst zal de oppervlakte in het blok evenwel verminderen, voornamelijk ten behoeve van de verbreding van het kanaal, wat + 100 ha zal vergen. Men mag aannemen dat dit voor het grootste gedeelte ten koste zal gaan van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok. De oppervlakte cultuurgrond van deze bedrijven zal van 1019 ha in 1978 met name hierdoor verminderen tot naar schatting + 940 ha in 1988.

De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven onder deze bedrijven is in de afgelopen jaren iets toegenomen, terwijl die van de gezamenlijke nevenbedrijven is vermindert. Het aantal nevenbedrijven is bovendien sterker afgenomen dan het aantal hoofdberoepsbedrijven. Voor de komende jaren wordt, afgezien van de extra vermindering van het aantal bedrijven voor de verbreding van het kanaal, nauwelijks een sneller verminderingstempo van hoofdberoepsbedrijven verwacht dan over 1975-1978: een hoger tempo zou méér grond op de nevenbedrijven doen voorkomen en een lager tempo minder. Er wordt daarom uitgegaan van een gelijkblijven van het nevenberoepsgrondgebruik.

Tabel 4.2 De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond van bedrijven met voornamelijk grond in het blok

	Oppervlakte in ha			Percentages		
	1975	1978	1988	1975	1978	1988
Hoofdberoepsbedrijven	864	877	800	85	86	85
Nevenbedrijven	153	142	140	15	14	15
Totaal	1017	1019	940	100	100	100

Globaal gesteld zal dan circa 800 ha in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven met voornamelijk grond in het blok. Wanneer er in 1988 nog 45 van deze bedrijven zijn, is de gemiddelde oppervlakte per bedrijf (ongeacht het bedrijfstype) bijna 18 ha, tegen in 1978 16 ha. Via een lognormale verdeling is nu de bedrijfsstructuur in 1988 te benaderen.

Tabel 4.3 Ontwikkelingen in de bedrijfsoppervlaktestructuur

Hoofdberoeps- bedrijven 1)	1975		1978		1988	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
tot 1 ha	8	14	8	14	4	9
1 - 5 ha	9	15	9	16	6	14
5 - 10 ha	12	21	7	13	4	9
10 - 20 ha	14	24	12	22	10	22
20 - 30 ha	8	14	12	22	13	28
vanaf 30 ha	7	12	7	13	8	18
Totaal	58	100	55	100	45	100

1) Met voornamelijk grond in het blok.

Uit deze verdeling blijkt dat het aantal bedrijven kleiner dan 10 ha sterk zal verminderen. Het aantal bedrijven van 10 tot 20 ha zal eveneens verminderen en het aantal van minstens 20 ha zal iets toenemen. De bedrijfsoppervlaktestructuur in 1988 zegt overigens op zich niet veel, aangezien de oppervlakte gezien moet worden tegen de achtergrond van het bedrijfstype.

4.3 Ontwikkeling van de produktieomvang

4.3.1 Het grondgebruik

De cultuurgrond van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok is voor het grootste gedeelte bouwland. Bovendien is in de periode 1975-1978 het bouwland toegenomen ten koste van het grasland. Dit verloop vond zijn weerslag in de ontwikkeling van het aantal bedrijven naar type: het aantal akkerbouwbedrijven nam iets toe en het aantal rundveebedrijven nam af. Momenteel hoort bij 31 van de 55 bedrijven met voornamelijk grond in het blok grasland; 8 van deze bedrijven heeft evenwel minder dan 3 ha en 20 minder dan 10 ha grasland. De helft van de bedrijven met grasland houdt geen melkvee, terwijl er onder de 15 bedrijven met melkvee 6 zijn met minder dan 10 koeien en 9 met minder dan 20 koeien. Gezien deze relatief vele kleine bedrijfsarealen grasland en melk-

veestapels en de lage (en bovendien in de laatste jaren verlaagde) veedichtheid ligt het voor de hand dat de oppervlakte grasland, het aantal bedrijven waarop grasland voorkomt en het aantal melkveehouders, gaan verminderen.

Wat de fruitteelt betreft (de tuinbouw bestaat voornamelijk uit fruitteelt), wordt verwacht dat het areaal iets zal afnemen. De concurrentiepositie van de Nederlandse pit- en steenvruchten is vrij zwak en de vooruitzichten voor de rentabiliteit verre van rooskleurig. Bovendien is er onder de bedrijven met fruitteelt een belangrijk gedeelte met een klein bedrijfsareaal fruit. Deze zullen in toenemende mate in een moeilijke positie geraken. Bij toenemende bedrijfsgrootte zijn immers de kosten (van duurzame produktiemiddelen, de algemene kosten en de arbeidskosten) per hectare lager, terwijl de opbrengsten per hectare geen samenhang met de bedrijfsgrootte vertonen: deze kostenverschillen komen daardoor rechtstreeks in het ondernemersoverschot tot uitdrukking.

De overige tuinbouw beslaat een gering areaal. Er is enige toename van de intensieve groenteteelt in de open grond en er wordt rekening mee gehouden dat deze tuinbouw tak als enige onder de vollegrondstuinbouw takken nog iets zal groeien en iets meer grond zal vergen.

De in het voorgaande omschreven ontwikkelingen worden vervolgens in een totaalbeeld vervat.

Tabel 4.4 Ontwikkeling van het grondgebruik

Hoofdberoepsbedrijven 1)	1975		1978		1988	
Ha cultuurgrond	864	100%	877	100%	800	100%
Ha grasland	300	35%	276	31%	185	23%
Ha fruitteelt	98	12%	96	12%	85	12%
Ha overige tuinbouw	7		6		10	
Ha bouwland 2)	459	53%	499	57%	520	65%

1) Met voornamelijk grond in het blok.

2) Inclusief braakland.

Er wordt nu rekening gehouden met een verdere vermindering van het graslandareaal en een verdere toename van de oppervlakte bouwland. Naar schatting zal het bouwlandareaal in 1988 65% van de cultuurgrond beslaan, tegen in 1978 57%. Hierbij wordt nogmaals opgemerkt dat geen rekening is gehouden met de mogelijke gevolgen van de aanwijzing van een relatienotagebied. Deze aanwijzing zal wellicht tot gevolg hebben dat het graslandareaal aanzienlijk minder zal afnemen.

4.3.2 De akkerbouw

Het totale areaal bouwland over tien jaar van de bedrijven met voornamelijk grond in het blok werd in tabel 4.4 op + 520 ha geraamd. Wellicht zal het areaal mais nog iets toenemen gezien de zeer trage toename in de afgelopen jaren, al mag zeker niet worden verwacht dat deze teelt de betekenis krijgt die ze in zuidoost-Nederland heeft. Het verloop van het snijmaisareaal zal in belangrijke mate worden beïnvloed door de rentabiliteit van de rundveemesterij.

De produktieomvang van de akkerbouw op de rest van het bouwland wordt uiteraard hoofdzakelijk bepaald door het bouwplan. Dit is vooral afhankelijk van prijsverhoudingen en van in acht te nemen vruchtwisselingseisen. Het is dan ook niet mogelijk te ramen hoe de verhoudingen tussen de gewassen over tien jaar zullen zijn. Uit tabel 3.5 blijkt dat de akkerbouw op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok vergeleken met het gemiddelde voor Zeeland vrij intensief is. Dit betekent een relatief groot aandeel van vrije produkten. In hoeverre de recentelijk gesignaleerde problematiek in het Zuidwestelijk kleigebied van een ten opzichte van de andere akkerbouwgebieden in Nederland achterblijvende stijging van het opbrengend vermogen van de grond 1) ook voor de bedrijven hier geldt, kan in het kader van deze verkenning niet worden aangetoond.

In 1978 was het aantal sbe per ha bouwland 5,03 sbe. Hoewel voor Zeeland nog steeds hoog, betekent dit toch een lichte daling ten opzichte van 1975 (5,11 sbe). Verondersteld wordt dat vooreerst het aantal sbe per ha op ongeveer 5 zal blijven. Bij dit gemiddelde is men geneigd te veronderstellen dat naarmate de bedrijven kleiner zijn, de intensiteit van het bouwplan hoger zal zijn. Dit is nu evenwel niet het geval en niets wijst erop dat hierin verandering komt.

4.3.3 De rundveehouderij

Als redenen voor de veelal lage veedichtheid - en de zeer lage melkveedichtheid - kunnen aangegeven worden: de ongunstige verkaveling, de ongunstige bodemgesteldheid met als gevolg een laag opbrengend vermogen van het grasland, geen uitgesproken voorkeur voor de rundveehouderij ten opzichte van de akkerbouw.

Met name de melkveedichtheid is laag. Momenteel zijn er nog 15 bedrijven met voornamelijk grond in het blok waarop men melkt. Gezien de structuur van deze melkveehouderij, is te verwachten dat

1) Zie: "De positie van de Nederlandse akkerbouw met name in het Zuidwestelijk kleigebied"; een nota van de drie Zeeuwse Landbouw Organisaties, Goes, mei 1979. Op 7 september 1979 is bovendien het "Interprovinciaal Overlegorgaan voor de akkerbouwaangelegenheden in het zuidwesten" geïnstalleerd.

dit aantal verder zal afnemen en dat over tien jaar slechts een aantal van 5 à 10 bedrijven nog melkvee zal hebben. Ook het aantal koeien zal waarschijnlijk afnemen. Door naar verhouding iets meer hectaren mais ten opzichte van het graslandareaal, kan de totale veedichtheid - en met name de jongvee- en mestveebezetting per ha grasland plus snijmais - eventueel iets toenemen. Het verloop hiervan zal overigens sterk afhankelijk zijn van de rentabiliteit over een reeks van jaren van de rundveemesterij.

4.3.4 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij is op de bedrijven met voornamelijk grond in het blok van meer betekenis dan op de bedrijven met voornamelijk grond elders. In de periode 1975-1978 is ze - op basis van het aantal sbe - met jaarlijks 4% toegenomen. De tendens van méér dieren en minder bedrijven waarop deze gehouden worden, zal naar verwacht wordt in de nabije toekomst worden voortgezet. De dalende tendens in de arbeidsopbrengst per dier zal tot een verdere groei stimuleren. De verwachting dat de afzetmogelijkheden mede onder invloed van een toenemende marktverzadiging minder zullen toenemen dan voorheen, zal daarbij tot voorzichtigheid manen (met name geldt dit voor investeringen in bedrijfsgebouwen). Nu de marges in de intensieve veehouderij krapper zijn geworden, zal stichting van bedrijven wellicht niet meer voorkomen. Zij die reeds een grotere tak intensieve veehouderij hebben, zullen ook bij slechtere prijzen doorgaan. Met name in de pluimveehouderij heeft een aantal bedrijven reeds een omvang bereikt waar door vergroting nog slechts beperkte schaalvoordelen zijn te bereiken. Gezien het voorwaande wordt voor de komende tien jaren een geringere groei verwacht en wordt rekening gehouden met een groei die niet meer dan de helft bedraagt van die in de laatste jaren.

4.3.5 De tuinbouw

De tuinbouw kwam reeds onder 4.3.1 aan de orde, met name de fruitteelt en de overige opengrondstuinbouw. Er is voorts + 1 ha glastuinbouw (voornamelijk bloementeelt). In de periode 1975-1978 nam het glasareaal met een kwart af. Aangenomen moet worden dat vanuit de omgeving geen stimulansen tot groei zijn te verwachten.

Daarentegen nam de champignon-teelt toe. Bij de champignon-teelt spelen de exportmogelijkheden een zeer grote rol. Door EG-maatregelen is de slechte positie uit de jaren 1972 tot en met 1975 ten gunste gekeerd. De toekomstige ontwikkeling is eveneens in sterke mate afhankelijk van EG-maatregelen die de teelt beschermen. De concurrentiepositie van Nederland kan verbeteren door de relatief gunstige mogelijkheden voor mechanisch oogsten, die nog niet overal elders (Frankrijk) in die mate aanwezig zijn. Het machinaal oogsten en het gebruik van doorgroeide compost biedt goede perspectieven. Door de nieuwe teeltwijze wordt de opbrengst per m² vergroot (meer teelten per jaar). Het is mede daardoor niet te ver-

wachten dat de teeltoppervlakte belangrijk zal worden uitgebreid.

Gezien het voorgaande wordt voor de komende tien jaren een gelijk blijven van de omvang van de tuinbouw aangehouden. Daarbij wordt dus verwacht dat enige vermindering van de fruitteelt wordt gecompenseerd door enige groei in de champignonteelt en de vollegrondsgroenteteelt.

4.3.6 Ontwikkeling van de totale produktieomvang en de omvang per bedrijf

Gebaseerd op de in het voorgaande weergegeven verwachtingen zal de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven met voornamelijk grond in het blok op ongeveer hetzelfde niveau blijven, terwijl deze over 1975-1978 nog met 1% per jaar groeide.

Tabel 4.5 Verloop van de produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven met voornamelijk grond in het blok

	1975	1978	1988
Ha cultuurgrond	864	877	800
Sbe voor akkerbouw 1)	2065	2189	2280
Sbe voor rundveehouderij 1)	2017	1960	1550
Sbe voor intensieve veehouderij	960	1083	1320
Sbe voor tuinbouw	3105	3145	3150
Sbe totaal	8147	8377	8300

1) De snijmaisteelt is bij de rundveehouderij gerekend.

De verwachte ombuiging in het verloop is toe te schrijven aan een vermindering van de omvang van de rundveehouderij en de fruitteelt.

Bij de omvang als in tabel 4.5 is voorgesteld, kan de verdeling van de bedrijven naar bedrijfsomvang dan het volgende beeld vertonen.

Tabel 4.6 Ontwikkelingen in de bedrijfsomvangverdeling

Sbe-klassen	1975		1978		1988	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
tot 70	10	17	5	9	7	15
70 - 110	13	23	14	26	9	19
110 - 150	14	24	15	27	9	18
150 - 190	10	17	6	11	8	21
190 - 250	6	10	9	16	9	27
vanaf 250	5	9	6	11	12	
Totaal	58	100	55	100	45	100

Het gemiddelde aantal sbe per bedrijf stijgt daarbij van 141 in 1975 en 152 in 1978 tot 184 in 1988. De jaarlijkse groei van de bedrijfsomvang wordt dan iets minder (1,9%) dan in de periode 1975-1978 (2,7%). Dat de vertraging in groei, gezien de verwachte stilstand in de produktieomvang, niet meer is moet worden toegeschreven aan de verwachte iets snellere vermindering van het aantal bedrijven (waarbij vooral kleinere bedrijven zullen verdwijnen).

4.4 Bedrijfsstructuur

Een zeer globale indruk van de ontwikkelingen in de bedrijfsstructuur geeft de verandering van het aantal bedrijven naar bedrijfstype. De afgelopen jaren is alleen het aantal akkerbouwbedrijven toegenomen, terwijl het aantal intensieve veehouderijbedrijven en fruitbedrijven gelijk bleef en het aantal rundveebedrijven, "overige" tuinbouwbedrijven en gemengde bedrijven is afgenomen. Het zou evenwel niet reëel zijn de verschuivingen die zich hierbij tussen de typen bedrijven hebben voorgedaan, zonder meer te extrapoleren. Om toch enig zicht op de toekomst te krijgen, is de verdeling van het aantal in 1978 als "blijvend" beschouwde bedrijven over de verschillende typen weergegeven.

Tabel 4.7 Ontwikkeling naar bedrijfstype

Hoofdberoepsbedrijven met voornamelijk grond in het blok	Aantal bedrijven		
	1975	1978	blijvers 1)
Akkerbouwbedrijven	9	14	12
Rundveebedrijven	10	8	6
Intensieve veehouderijbedrijven	6	6	6
Fruitbedrijven	12	12	10
Overige tuinbouwbedrijven	11	9	7
Gemengde bedrijven	10	6	5
Totaal	58	55	46

- 1) Volgens de indeling in blijvers en wijkers in 1978: blijvers plus de helft van de twijfelgevallen.

Gezien ook de ontwikkelingen in de laatste jaren, de kleine aantallen bedrijven waarom het hier gaat en het feit dat de "blijvers" uit de tabel niet exact dezelfde bedrijven zijn als over tien jaar geraamd, kan tabel 4.7 slechts een globale aanwijzing geven. Hoewel dus met enige verschuiving moet worden gerekend, rechtvaardigt ze de verwachting dat de groep akkerbouwbedrijven de enige is welke over tien jaar groter zal zijn dan ze in 1975 was.

Bijlage 1.

1. Beroepsgroepen

- A. het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan zijn agrarisch bedrijf;
- B. het bedrijfshoofd besteedt meer dan de helft van zijn arbeidstijd aan zijn agrarisch bedrijf. Daarnaast heeft hij een nevenberoep buiten de landbouw;
- C. het bedrijfshoofd heeft een hoofdberoep buiten de landbouw en besteedt daarom minder dan de helft van zijn arbeidstijd aan zijn agrarisch bedrijf;
- D. rustende agrariërs of niet-agrariërs.

A- en B-bedrijven: hoofdberoepsbedrijven.

C- en D-bedrijven: overige/nevenbedrijven.

2. Bedrijfstypen

Indeling op grond van de relatieve betekenis (gemeten in sbe) van de bedrijfstakken:

1. Akkerbouwbedrijven = minstens 60% voor akkerbouw;
2. Rundveehouderijbedrijven = minstens 60% voor rundveehouderij;
3. Intensieve veehouderijbedrijven = minstens 60% voor intensieve veehouderij;
4. Fruitteeltbedrijven = minstens 60% voor fruitteelt;
5. Overige tuinbouwbedrijven = minstens 60% voor overige tuinbouw;
6. Gemengde bedrijven = overige bedrijven.

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Voor de vergelijking van individuele of groepen bedrijven wordt gebruik gemaakt van standaardbedrijfseenheden. Hiermee wordt het namelijk mogelijk gemaakt om verschillen in grondgebruik en dierlijke produktie tot een zelfde noemer te herleiden. De grondslag voor de berekening van het aantal sbe's vormt de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan arbeidskosten, rente en netto-pacht in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden (voor een uitgebreide toelichting zie "Bedrijfsontwikkeling", december 1972, pag 107) en Mededelingen no. 155 van het Landbouw-Economisch Instituut).

	Sbe per ha
Grasland	1
Snijmais	3,5
Granen	2,5
Suikerbieten	6,5
Aardappelen	7,5
Zaaiuien	7
Fruitteelt	20

	Sbe per dier
Melkkoeien	2,5
Jongvee	0,7
Mestvee	0,7
Mestkalveren	0,4
Mestvarkens	0,18
Fokzeugen	1,4
Leghennen	0,013

Bijlage 2. Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1978-1988

Leeftijds- klasse 1975	1975-1978 1)			1978-1983			1983-1988			1988 aan- tal klasse 1988 1988 2)
	aan- tal 1975	uittreding veran- dering	toe- rusten, ziekte, over- lijden	aan- tal 1978 2)	uittreding beroe- ps- veran- dering	toe- rusten, ziekte, over- lijden	aan- tal 1983 2)	uittreding beroe- ps- veran- dering	toe- rusten, ziekte, over- lijden	
tot 35	13		2	6		8	8		8	8 tot 35
35 - 40	14		2	11	1	6	12	1	5	13 35 - 40
40 - 45	13	1	1	15	1	3	13	1	3	14 40 - 45
45 - 50	25	1		12	1	1	15	1		12 45 - 50
50 - 55	20	1	1	24			10		1	13 50 - 55
55 - 60	15	1		20		1	23		1	9 55 - 60
60 - 65	15	3		14		4	16		3	20 60 - 65
65 en ouder	3	3		12	10	6	10		6	11 65 en ouder
Totaal	118	3 7 6		114	3 22 18		107	3 20 16		100

- 1) De gegevens over deze periode zijn niet exact in hoofdstuk 2 terug te vinden daar bij uittreding bij beroepsverandering en door zogenaamde overige oorzaken met het uiteindelijke effect op het verloop van het aantal bedrijven is gerekend. In verband daarmee wijkt ook de leeftijdsopbouw in 1975 iets af.
- 2) Iedere vijfjaarlijkse periode schuiven de leeftijdsklassen één regel hoger op.

LITERATUUR

- De bodem van Zeeland
Stichting voor bodemkartering, Wageningen, 1965
- De ontwikkeling van Zuidwest-Nederland
Rapport van de Rijksplanologische Commissie, 1971
- Advies over de ontwikkeling van Zuidwest-Nederland
Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening, 1971
- Koers 1980
Structuurnota voor de Zeeuwse landbouw
Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de landbouw in Zeeland, 1976
- Nota Probleemverkenning Streekplan
Provinciale Planologische Dienst Zeeland, 1976
- Mogelijkheden voor bedrijfsaanpassing
Consulentschap voor de Akkerbouw en de Rundveehouderij te Goes,
de Federatie van Verenigingen voor Bedrijfsvoorlichting op de Zeeuwse
Eilanden en de Stichting ter Bevordering van het Landbouwkundig Onderzoek
in Zeeuws-Vlaanderen, 1976
- Voor slechts weinig midden bedrijven vormt vleesvee een mogelijkheid
Artikel in P.P. Magazine van D. Oostendorp, 1977
- Walcheren waarheen?
Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling, 1977
- Arbeidsmarktbeschrijving Zeeland 1978 en voorafgaande jaren
Districtbureau voor de arbeidsvoorziening in de provincie Zeeland, 1978
- Walcheren daarheen
Onderzoek Commissie "Walcheren waarheen?", 1978
- De Yerseke Moer
Drs. J.W.M. Kuypers in maandblad, Natuur en milieu", 1978
- Advies ex artikel 32 van de Ruilverkavelingswet 1954
Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1978
- De positie van de Nederlandse Akkerbouw met name in het Zuidwestelijk
kleigebied
Nota van de drie Zeeuwse Landbouw Organisaties, 1979
- Schapenhouderij alleen interessant als nevenactiviteit
Artikel in "De Boerderij", 1979
- Bedrijfsoppervlakte en rendement in de zuidwestelijke akkerbouw
LEI-nota 3.84, 1979